

पाहमनु॥ पुरुषाणां कुलीनानां मारिणां च विशेषतः सुखानां वैवर्त्तनां
हरणे वधमर्हतीति॥ अस्मापवादमाह॥ वरदोषं विनाहृ॥ यद्युज्जादादि
दोषा वरेण्यभवे पुरिसर्गः॥ नानाहकारद॥ उत्पन्नः पुनितः क्लीबो दुर्भगस्य
नृवां पवः कस्या दोषा अये पूर्वैव दोषगणो वरदिति॥ दीर्घकुत्सितरोगा
दपः कस्या दोषाः दोषं विनेति वचनात्स दोष ब्रह्मणे न दंडः॥ दत्तामपि हरेम्
वांष्ट्रयोश्चैह्य आत्रजेदिति योगिस्वरणम्॥ सर्वस्माददुष्टान्॥ तथा
च नारदः दत्ताकोनापयं॥ कस्यां वरापनददाति पुनः॥ अदुष्टश्चैह्येण रक्षा
संदंष्टुश्चैह्येण वरदिति॥ वरेण्यमाह॥ निर्दोषां पुरिसजन्॥ ईश॥ यो निर्दो

नस्तनुतत्तत्प्रादिनदद्यात् यथाहयोगीश्वरः श्राजैवकं नष्टं भांडं दाप्य तु वाहिकं तिस्रामि नं प्रत्या
हस्यामीव हुनकमपूरीकालियद्यात् नस्य सर्वमेव मूल्यं दद्यात् ५७ पः पुनः स्वामी कर्मिण्यजने
नकमपूरीकालियद्यात् नस्य सर्वमेव दद्यात् इदमहं करोमि न्यत्रुत्स
प्रमादिभासं यथायोगीश्वरः प्रजाते सप्रमं भागं बहु धैर्यधिसंन्यजन् भक्तिमदं पश्येत् स वै प्रदा
यस्माज्जकेपिवेति न्यक्त्याजकेयो = भयोरप्येति नुत्स्यमेव वा प्राप्य प्रवणात् नत प्रप्रजाते
यस्य जति स मति स प्रमं पीदत्वा न्यजेद्योवा न्यजति सोऽपि जावदन्त्यामये देवमेवेति तिस्रामि
दंडमाह यथाप्रातश्चराजने ५८ अष्टौ काले भक्तकन्याजजिता स्वामी राजनिपराप्रातं दंडं दद्यादि
त्यर्थः

त॥ अस्मापवादमाह। अमत्रभुनक्तु श्राव॥ ५८॥ यदि भुनक्तु सचौर्षकोर्यादि
रोषो न स्यात्तदा दंडं दद्यादित्यर्थः॥ अथ स्त्रीपुं धर्मवक्तव्या वा सिद्धं दंडमाह॥
पः कस्यां पूर्वदत्ता मम स्मै दद्यात् सचौर्षकास्यः ६०। घः पुनः पूर्वमम स्मै वा
चां दत्ता कस्यामम स्मै दद्यात् सचौरदंडं न स्त्रीहरणानिमित्तेन वधेन शास्यः प

वाक्यां वाचा प्रतिगृह्यापि सज्जितसौख्यः ॥ पथाह नारदः ॥ प्रतिगृह्यतु
पुः कस्यामदुष्टमुत्सजक्रूरः विनेयः सोप्यकर्मापि कस्यांतामेव चोदहेदिनि ॥ वि
नपमण्याह स एव ॥ अदुष्टापरिगृह्यापि सज्जितमसाह समिति निर्वोषामि
निवचानात्सरोषापरिस्वागे नरदः ॥ पथाह मनुः ॥ विधिवन्प्रतिगृह्यापि सज्ज
जेत्कस्यां विगर्हितां असाधुर्वाधुपश्चरं विप्रदुष्टं प्रतिमादिभुक्तां च प्रोक्तं न प्रद
शंनेनामदानादिनाह शीयो पारिग्रहणदिविधिना प्रतिगृह्यापि धर्मका ॥ यो
यमोगपोस्त्यजेदिति ॥ प्रतिप्रत्याह ॥ पत्नीत्वीच ॥ पृथ्वा परवा दुष्टकस्यापरित्या
गे चरसदः ॥ सगवा दुष्टा पत्नी विवाहसंस्कृतां अपि परिमज्जनरतिपथाह नार
दः ॥ अनुकूलापदुष्टा च दानां साक्षाध्वो प्रजावेत्तीत्यजन् भार्यामवस्थाप्यो

ज्ञादंतेनभूपसेति।भूपसोत्तमसाहसेन।अवस्थाप्यस्तस्यामेव।तदसक्तौयोगीश्व
 रः।ग्राह्यासंपादिनीदत्तावीरभूषिपवादिनी॥सुजनदाप्यस्ततीशेसमद्रयो
 भरणास्त्रिपारति॥चतुर्थ्यर्थेष्वही॥तेनतत्तनीयाशासंभवेभरणाभात्रमिस्यर्थः
 अथस्वामिविक्रयेदंउंप्रसोति।तल्लक्षणाग्राह्यारदः।नितिसंयुक्तापरद्रव्यनष्ट
 लक्ष्मापहसच।विक्रीपतेःसमंज्ञेपत्सहेपोस्वामिविक्रयपति॥नत्रदंउंमिधाना
 पगंधविविनक्तिः।अज्ञानानःप्रकाशंयःपरद्रव्यंधरेणविक्रीपमाणमपिक्री
 णीयात्ताहशेक्येनकेतुर्दोषःप्रकाशेचरिग्वोथ्यादेकपल्लक्षणां।पथाह
 मरीचि।चरिग्वीचीपरिगतवित्तांतराजपरस्यै॥दिवगृहीतपत्रेवासरभुद्धो
 लभतेपनमिति।दोषाभावोक्तिदंभावापनपुनःक्रीतद्रव्यप्राप्तयेत्याह।स्वा

विज्ञातिगोप्यज्ञतज्ञतस्यदेवः६४
 यःपरद्रव्यमपयमंदविज्ञाति
 यान्ज्ञातिगोप्यज्ञतज्ञतस्यदेवः६४

मीद्वयमाप्रुपात॥ कीतद्वयस्वामीपरिकीर्तस्वद्वयंकेतुसकाशादनाप्रुपात॥ पद्यसो
 केतानरशोपनिर्णिनेतुनस्मिन्केताभिषोऽप्यः किन्तुनस्मादेवंपथाहृत्तरस्यतिः मूलेस
 भारुनेकेतानाभिषोऽप्यः कथंचनमूलेन सह वा दस्तुनाष्टिकस्यविधीयतइति॥ इदमुपल
 लंभकेतानामूल्यं नृपादं चोप्रुपात॥ यथाहयोगीश्वरः विकेतुदर्शनाद्युशुद्धिः स्वामीद्वयं
 नृपोदमं॥ केतामूल्यमवादेति नस्माद्यस्तस्यविक्रीति॥ शुद्धिकेतुरिति शेषः॥ पत्र
 सशुद्धोलभाभेधनमिति नत्रधनमूल्यमित्यर्थः॥ यदिपुनरसंनिहितो विकेतानदानर
 नापकालोदेयः॥ प्रकाशचाक्रपंकुर्णामूल्यं चासमर्थयेत् मूलानपनकालश्चदेयस
 त्वाध्वसंख्ययेनिकात्मायनस्मरणात्॥ यदिपुनस्तमाहंशोधयेदिति स्मरणात्॥ यद
 पुनः कथंमूलं चोभयमपिन शोधयन्नितदासंभवदंघः॥ अत्र नुपस्याययेन्मूलं कथंमे

नूनपान्नेति तदाक्रममेव साध्यादिभिः साधयेत्सचो
 भ्रमतिरास्य अश्रमाहये मूलस्तुक्रयमेव वि

ज्ञादेतेन भूपसेति । भूपसोत्तमसाहसेन । अथस्याप्यस्तस्यामेव । तदसक्तौ योगीश्व
 रः । आत्मा संपादिनी दत्तावीर्यप्रियवादिनी ॥ सृजनदाप्यस्तनी शोभमद्रयो
 भरणांस्त्रिपारति ॥ चतुर्थ्यर्थेष्वही ॥ तेन तृतीयांशा संभवे भरणा मात्रमि.मर्थः
 अथ स्वापि विक्रये दंडं प्रसूति । तत्त्वत्तरा माह नारदः । निहिसंभवा परद्रव्यं न
 लब्ध्वा प्रहस्य च । विक्रीपतेः समं तत्र पत्सजे पोस्वामि विक्रय इति । न त्रयं उच्यते
 पणधं विविचिन्तः । अज्ञानान्नः प्रकाशं यः परद्रव्यं धरेण विक्रीपमाणमपि क्री
 णीयात्ता ह शो क्येन क्रीतु र्दोषः प्रकाशे च रिग्वो थ्यादेकपुल्लक्षणां । पण्यार
 मरीचि । च रिग्वी थी परिगतं विज्ञातं राजपुरुषैः ॥ दिवगृहीतं पत्रे वा सरभुद्धो
 लभते पुनमिति । दोषाभावोक्तिः । दंडभावापनपुनः क्रीतद्रव्यप्राप्तयेत्याह । स्वा

विज्ञातिपत्रजतस्य दोषः ६४
 यः परद्रव्यमपि मदे विज्ञाति
 यान्ति

मीद्रव्यमाश्रुपात्र॥ कीतद्रव्यस्यामीपरिकीर्तित्वं द्रव्यं केतुसकाशादवाश्रुपात्र॥ यद्यसौ हि
 केताननरशोपनिर्णिजेतुतस्मिन् केताभिषोऽयः किन्तु तस्मादेवं पयाहृतस्यतिः मूले स
 ग्राहने केतानाभिषोऽयः कथंचन मूलेन सह वा दस्तुनाष्टिकस्य विधीयत इति॥ इदमुपल
 लभ्य केतानामूल्यं नृणां दंडं चोपपात॥ यथाह योगीश्वरः विकेतुदर्शनाद्युभुद्धिः स्वामी द्रव्यं
 नृपोदमं॥ केतामूल्यमवादेति तस्माद्युस्तस्य विक्रीणीति॥ शुद्धि केतुरिति शेषः॥ यत्र
 स शुद्धोत्तमाने धनमिति तत्र धनं मूल्यमिति॥ यदि पुनरसं निहितो विकेताननरातदा
 नापकालो देयः॥ प्रकाशवाक्यं कुर्यान्मूल्यं चासमर्थयेत् मूलानपनकालश्च देयस्त
 चाध्वसंख्ययेति कान्तायनस्मरणात्॥ यदि पुनस्तमाहं शोधयेदिति स्मरणात्॥ यद
 पुनः कथं मूलं चोभयमपि न शोधयति तदा स शुद्धवदंष्टः॥ अत्र नुपस्याययेन्मूलं कथं मेव

नूनपानेतेतदाक्रममेवसाक्ष्यादिमिस्ताधयेत्तत्रौच
 ममतिरास्य अश्रमाहये मूलस्तुत्रमेववि ५२

चापविशोधपत्र॥ पञ्चाभिषेकं पवित्रे वनं पुराणोदमेव स रत्निका सा पत्र स्मरणात्॥
पदात्तपरिचर्या देवनमूलं दर्शयन्ति साक्षिभिस्तत्र कृपं शोधयन्ति न तदात्तं हर्म्यं के
नात्तमने अविज्ञानाश्रयात् क्रीनन्तं चोभयत्र वामुतः स्वामी दन्वा हर्म्यं नु प्रगृहीत
स्वकंधनमिति। एह सति स्मरणात्॥ प्रकाशादिविशेषराप्रयोजनमाह। यद्यप्रका
शं हीनमूल्यं च क्रीणीयानदात्तेन विज्ञेना च चो रव ष्टा स्यो। ६६। यदि पुनः प्रकाश
मेकाने गृहीतमस्ती क्तनमूल्यं पस्या क्रियायां बहु मूल्यं अल्पमूल्येने निपावन्। न
यावापः प्रक्रीणीयानदात्तेन विज्ञेना चो भावपि चो रव ष्टा स्यो च काराहीन
कपादे गृहणात्। पथाह यो गीश्वरः॥ रवत्नमेना अविज्ञोते के नु दोषे प्रकाशिते। ही
नाद्दोहीनमूल्ये वेलाहीने च न स्कर २३ ति। हीनात्पराप संभव हीनात्तात्वा गमहीनात्

करणलक्षणात्तस्यार्थस्यैवैतन्नाहीनेरात्र्याहै। संविद्वान्ति कमेदं प्रसक्तोति न ह्य
द्वाराव्यतिरेकसुराद्येनाह नारदः॥ पाखंडेनैगमादीनां स्थितिः। समपउच्यते। समप
सामपाककं न हि वादपुदस्मृत्यिनि। पाखंडः। प्रवृज्यावसिताः नैगमाः नानापो
रसमूहाः आदिशब्दाद्ये रिपगादीनां गुरुणा। यथाह कात्यायनः नानापोरसमू
हास्तु नैगमाः संप्रकीर्तिताः नानापुधपरावृज्याः समवैतास्तु कीर्तिता। समूहो
वरिगागादीनां पूगः। सपरिकीर्तिनः प्रवृज्यावसितापेन पाखंडाह स्ते उदाहृतः
आन्तरागनां समूहस्तु गणा सपरिकीर्तिनः शिलोपजैविनोपेन प्रेरापसेप्र
कीर्तिताः। अहंनसौ गतानां समूहः संउच्यते। पांडालखपचादीनां समूहो गु
ल्म उच्यते। गणाः पाखंडपूगश्च वानश्च प्रेरापस्तथा। समूहस्याश्च पेचान्येव

ध्यात्वा स्नेहस्यति। चानुवर्गस्य पाशूनि रसज्जानि समुद्भवाः। अस्या धर्मसदार
सः साजानिः। परिकीर्तयति। एतेनैगमादिशब्दानां शशुपात्तादिपरत्वेन व्या
ख्याप्रमाख्यानाः एतेषां समस्य व्यतिक्कपो विवादपदमित्यर्थः। पाखोडाप्युपमा
सस्तेषां समप्रमात्रमूलकत्वेन न न्यायात्। अहस्तु नस्तु नो विद्य ह्यहानां मवि सभाप्र
यादि निर्माणो कमस्य व्यतिक्कपो विवादपदं भवत्येव। न च गुणद्रव्यापहारे दंडमा
ह॥ गणद्रव्यापहर्ता विवासाः ६७। गणो ब्राह्मणसमूहस्तत्रार्थराजादिप्रोषिते
द्रव्यगणद्रव्यनस्यापहर्ता न यान्तस्मान्ना धर्मपुनरासनप्रपादि निर्माणये
कमित्येव प्रवृत्तेर्वहभिरेकीकृतं द्रव्यगणद्रव्यनस्यापहर्ता स्वगृहाद्राज्ञा
विवासाः। संविद्यातिक्कमे दंडमाह॥ न संविदं प्रश्नं लं चयेत्। ६८॥ न स्पगण

स्य संविदं समपंकोले पुवेद निष्क्रमेत्सोपिवी वास्यः॥ यथाह॥ यो यं ग्रामादेशो सं
वानां कृत्वा सत्येन संविदं॥ विसंवरं नरो भान्नराष्ट्रादिप्रवासयोदि नि॥ विवास
नवसंवेस्यमुपहृत्य कुरणीयं॥ यथाह योगीश्वरः॥ गणद्वयं हरेषु स्तु संविदं लब्धु
ये च यः॥ सर्वस्वरं कृत्वा नराष्ट्रादिप्रवासयेदि निसां विल्लसरां का हहस्या
नि॥ ग्रामश्रोणिगणानां च संकेतः समपत्रिया॥ बाधा कालेन सा कार्या धर्म
कार्पण्ये वच॥ वारचौरभधे वाधाः॥ सर्वा साधारणाः स्मृताः न चोपशमनका
ध सर्वे नैकेन केन विन्त॥ सभाप्रपारे वगृह्णन्त्या काराम संस्कृतिः॥ तथा नाथर
दिद्राणां संस्कारोपजनक्रियाः॥ कुलापनं निरोधेष्व कार्पण्यमश्माभिरं सनः पत्रै
र्वलिखितपत्रैर्धर्मा सा समपक्रियेति॥ वारचौरादिभयापनपनार्थमुपाय

करणमेकासंविदपरसाभाप्रपाद्यमिति। पजनक्रियायागकारणां। कुलापने
दुर्मित्वादिपीडितसमूहपतिपालनं। निरोधस्तस्यैवपावस्तुमिन्नक्षाधारणमि
त्यादि॥ रावरावंराजादिकृताम्यस्यद्राष्ट्रोसुगैनुकउपोषितोमाभूदित्यादिन
दुषेक्षितगारंउमाहृत्तहस्यतिः। तत्रभेदमुपेक्षावापः कश्चित्कुरुतेनरः तनुः स्व
रागः षड्रिकास्तस्यदंशोविधीयतेरति। अथप्रसंगान्नितोपसंविदिनिक्रमेदं
उप्रस्तोमि। नल्लत्तरागमाहनारदः। अथसंख्यातमविज्ञानं समुद्रयनिधीयते। न
ज्वालीपादुपनिधिनिक्षेपगणितंविदुरिति। तत्रनिक्षेपापहारिरांप्रत्याह। नि
त्रपापरार्थेयं हृदिसहितं धनं धनिकस्यदायः। ६५ रूपसंख्याप्रदर्शनेनपरह
स्तनिर्दिष्टं द्रव्यनिक्षेपसंयोज्योपहरनियाच्यमानोपदिनप्रपच्छमसावर्थस्यानि

तैपद्रव्यस्य पावनी हृदि स्तबासहितं निहितं प्रपन्नं धनिकं स्यात्तादायः अप
सरो नाशो प्रभोगो रूपत्वद्वयं। पथाहं हृदस्य ति। भेदेनोपेक्षेयान्मासंगृहीत्वा
परिनाशयन्। पाच्यमानो दनदद्याद्वा ह्यप्यस्तस्योदयं भवेदिति भेदो ब्रह्मधना
दम्यत्र स्यात्पुनः योगीश्वरोपि। आजीवन्त्येष्टाया रं प्रोदाय सक्तं चापि सोदप
मिति। हृदि प्रमाणं चारुकात्मायनः। निक्षेपं हृदि शेषं चक्रयं किं कथमेव
च पाच्यमानं न वेदद्याद्दृष्टे पंचकं शतमिति। नासोपि देवराजकृता हिना
पथाहं कात्मायनः। अराजं देवकेनापि निहितं प्रपन्नं नास्ति। गृहीतुः सभा
तेन दानं दत्तं न दुच्यते इति॥ यदि गृहीतुस्तत्र कोटिं न स्यात्॥ न चेनाज्जि

निक्षेपाद्यपहन्नांराज्ञाचौरवहं डनीयः चौरदं डौत्रवधः। उपधाभिश्चपः कश्चिन्नर
द्वयं हरेन्नरः ससहायः सहन्तवः प्रकाशं विविधैरितिमानवान्॥ पाविनादिषुनु
श्वसाहसं दं द्यः यथाहमस्यः पोपाचिनकमादापनदद्याहि नैयैवपान्॥ ७१५
पुनरपन्विधिमनिधापेव मिथ्येव निहिनामिति ब्रूयात्सोपिचौरवे द्यास्यः पथाह
मनुः। योनिक्षेपनायैर्यतिपश्चानिक्षेपपाचने॥ नातुभोचौरवस्योदायोदं डं च
नत्सममिति॥ चकारात्सख्यापरिमाणगद्याश्चनत्वादीव॥ यथाहसहव। निक्षेपो
यः कृतोयेनयवाश्चकुल्लसन्निधौ॥ नावानेवसविज्ञेयोविज्ञुवनदं डमर्हतीति
कुल्लसास्तिराः। सात्सभावेनुहहस्यति॥ रहोरत्रेनिधौपत्रविसंवादः प्रतायने॥
विभावकंनत्रदिचमुभयोरपिचस्यनमिति उभयोरपीत्यनेनेति कोवि कल्यो

ध्वनिजः उभयोरनृतवादि त्वेदं उमाहृतनुः। निहोपस्मापहृत्तरिमनिहोसारमेव
च। सर्वैरुपापेशन्विष्टेष्टपथेऽत्रैववेदिकैरिति। दं३ अपूर्वोक्तव॥ तावभो
पूर्ववृष्टास्यावित्यनुवंगान् उपयसीमाविवादेदं३ म॥ होति। सीमापर्यादासा
पचविधाजनपदस्ममाग्रामसीमानगरसीमाहोत्रसीमागृहसीमाचति। तदाह
स्यतिः। ग्रामहोत्रगृहादीनांसीमावादनिकोपने। आदिशब्दाद्देशनागरयोगा
मसीमासूचनघानहूनगरदेशयोरिति जात्यायनौपांस्ताचपथासंभवंपंचल
क्षणा। पथाहनादः ध्वजिनीमत्स्यनीचोवनैधानीमपवज्जित॥ राजसाश
ननीतावसोमापचविधास्मरतेति। ध्वजिनीचक्षुदिलक्षिनामत्सिनीज
ललिंगान्विनानैधानीनिरवानुषागरादिमनी। अपवज्जिता। उभयवादि

संप्रतिप्रपन्निकृतापंचपाचिन्नाधभावेराजाज्ञानिर्मितः तत्रसीमादभेदं देहमाह॥
सीमाभेन्नारमुन्नमसाह संदं उपित्वा पुनः सीमालिंगं चित्ताकारयेत्॥ तामाहमनुः
सीमावत्तांस्तु कुर्वीत ग्राग्रीधाश्च ह्यकिं प्रुक्तान्॥ शास्त्रालीशालनालांश्च
होरीराश्चैव पादयान्॥ तडागात्पुदयानानि वाप्यः श्रवणानि च। सीमासंधि
प्रुक्ता पार्श्वी देवतापत्तनानि च। उपेक्षन्तानि च। नानि सीमालिंगानि कारयेत्॥
सीमाज्ञानेनृणां वीक्ष्य नित्यं लोके विपर्ययं॥ अश्विनोऽस्थीनि गोवत्तांस्तु वाग्भ
स्म कृपालिका॥ कुरीवमिष्टकागरशार्कुरात्तु कास्तथा॥ पानि चैव प्रका
राणि कालाभूमि नभस्य पेत्॥ नानि संधिषु सीमापामप्रकाशानि कारयेत्॥
अप्रकाशानि कुंभेषु नित्यं विस्वानानि॥ प्रदिष्य कुंभेषु नानि सीमानेषु नि

धापयेदिनिवर्हस्यमानः॥एतेलिङ्गैर्नवेत्सीमाराजाविविदमानोःपरिसंशयपर
वसास्त्रिगात्रामपिदर्शनैसादिप्रत्यपरवस्यात्सीमावादविनिरागःसाद्व्यभा
तुचत्तारोग्यामःसीमान्तवृत्तिनः॥सीमाविनिर्माणंरूपंःप्रयनाराजसंनिधौ॥का
त्मापनः॥स्वार्थसिद्धौप्रदुष्टेष्वसामनेष्वर्थयोगैश्चवात्त॥तत्ससन्नैश्चकर्तव्यमुद्धारो
नात्रसंशयःसंस्तुतस्तुतरोवेतुतस्तुतःप्रकीर्तिताः॥नेषामभावेसामंनमे
लसहोद्भवादयः॥पूर्वसामंनपश्चाद्देशान्तरगतामौत्ताःसात्तान्सीमाकार्यरस
रोत्तदाः॥अलिखिताःसादिगारतिपावत॥श्रुत्वोद्भूतिवेत्तउद्भवाःश्रुतसा
दिगारतिपावत॥तानाहहहस्पति॥ततःयोगोऽसीत्तानांप्रपलेनप्रकाशयेत्॥
कार्दकेचशिकानानैदर्शयेपुस्तकैश्च॥एतेपरंपराज्ञानैसीसाभ्रांतिर्नजापत

इति ते वरं च रक्षां पेलपा द्विगुणा ॥ द्विगुणांते पापः द्विगुणास्तनरा जेपास्तनो न वि
गुणामन्ता इति कात्यायनीयान् ॥ तेषामप्यभावे मनुः ॥ इमान् ध्येनुपुंजीत पुरुषान्
नुगोचरामया धावु द्याकुनिकान् गोपान् कैवर्त्तान् मूलत्वात्तकान् ॥ बालग्ला
हानुं ध्येत्तन्नी नमा ॥ अवनगोवरानिति ॥ तेषां सामानिर्गोपप्रकारमप्याह सराव
शिरो ॥ भिस्ते गृहीतो वी श्वग्विनी रक्तवाससः ॥ शुकतेः शपिनः स्वे स्वे नयेपु
स्ते समं जसमिति ॥ साहिनामसमवा दित्वे दं ॥ पाहमनुः ॥ अथ हेरन्तं द्युः सा
मन्ताः सीमनिर्गोपे ॥ सर्वे एथ कृष्टय कृष्टय ॥ अथ हेरन्तं द्युः सा
दन्तं वृपुर्निपुक्ता भूमिकर्मणि ॥ प्रत्येकं तु जवन्मास्ते विनेपाः पूर्वसाहसां
मौलहृद्वाद्यस्वमेदं गत्या एथ कृष्टय कृष्टय ॥ विनेपा प्रथमे नैव साहसे नान

ते स्थिताः शक्तिः। अपंचदंशः। ज्ञानविषयः लोभादिनामथावादेतुकात्प्रायनः बह
नां नुगृहीतानां न सर्वे निर्णयं यदि। कर्तुं यादृशलोभां द्वादं प्रास्तृत्तमसाहसमि
ति। भेदे व्यमुमेवाह। कीर्त्तिनयदि भेदेः स्यादं प्रास्तृत्तमसाहसमिति मत्तिना
विशेषमाह व्यासः। ग्रामपौरभयोपंचमर्यादाकल्पितानदी। कुरुते दानहरणो
भाग्याभागे वशानुरागां। एतद्वत्कल्पयानं तु भूमेरस्य वृत्तं स्थिते॥ नदीतीरे प्रक
रुते तस्माज्ज्ञानविवालयोदिति। एवं च नदज्ञापामपीत्याह सरव। अत्र नु २५
ग्रामास्तमाष्टि घटज्ञास्यपदमही। नद्या राज्ञा यवादे वा घस्यन स्यैव सा
महीति। मपदिाति क्रमे रंडमाह योगीश्वरः। मर्यादायाः प्रभेदे तु शीमानि भव
वमणोत्तया। देशे ते त्रेतु हरणे रंडा अधमोत्तममधमाः शक्तिः। अनैकत्वे च व्यव

छेदिकाभूमर्पादा। यत्तु। स्यापितावेवमर्पादांमुभपोग्रामयोर्वदा॥ अतिक्र
मंतिपेपापास्तरेद्राविशतंदममितित्वद्वमन्वेचने॥ तदस्यातिक्रमाविषय
कूपेविशेषमाहयोगीश्वरः। ननिषेधोत्पवापुस्तसेतुंकल्पाराकारकः।
परभूमिंहरन्कूपः स्वस्यदौत्रोवहृदकमिति। उक्तानिदोशमाहसख॥
आरामापतनग्रामनियानोद्यानवैश्वस्यु॥ सखसखविधिर्ज्ञेयोवर्षावुप्रव
हारिषु॥ एषः सामनप्रत्यपः। दहस्यति। निवेशकालादारभ्यगृह्वार्या
परगां दिक्केनप्रावयथाभुक्तंनस्पनञ्चविवात्सपेत्। वातापनाः प्रगा
त्यश्चतथा निर्वहवेदिकाः चतुः शालस्पंदनिकाप्राग्वि विष्टानवालये
न। निर्वहोमिति निर्गन्तकाश्चवेदिकाद्वारचत्वारः चतुः शालचतुर्द्वार

संरनिकाप्रलप्रातः कात्मापनः। मेखलाभ्रमन्दिष्ठासगवाहान्नोपचारयो
न। मेखलाकुप्रमूलवंपुः भ्रमोजलनिर्गमः। निष्ठाशेगवलमीः नोपचारयेन
विरुंप्तामर्वास्थितान् एष्टिपानप्रणालंबवृकुर्वांमरवेश्मशु। पूर्वास्थिती
वृहस्पतिः। वर्चस्थानवृद्धिचपंगत्रोष्टिहंसुवेतनं। अमासामरकुदास्पन
कनैयंकदाचन। किंनु॥ अरन्निहयहयमुत्समपरकुप्रान्निवेशयेत्॥ मा
गांदोसखलिखितो। राजनायैरयसपरिवर्त्तनतोरगागृहरथ्यातेषुविप
दंदवराजापन्ननेषुपथेष्टमतिपदंक्रमः। प्रक्रमश्चविपदपुनः साहासावशि
ष्टं३माह। जातिभ्रंसकरस्याभक्ष्यभक्ष्ययिजाविवाहः॥३॥ नाभिभ्रंसंयं
एदितं सत्करोति विषादिवा स्रगपंनरपति॥ द्विपुंरुलहालाहालाहत्तेरिति

स्मरणात्॥ तस्य कामतोभाक्षपित्तभोक्ता न सुभोजयित्वा तर्हेऽस्य सर्वमुन्न
चात्॥ सस्वराष्ट्रादिवायुः किंच। अमदास्यासि चोपस्य विक्रयी देवप्रनिर्माभे
दकश्चो नमासाहसदं नीपः ७४। अभक्ष्याणि मुरादीनि सुराल मूनपलागु
गुंजनाकं कमासादीन् अभक्ष्याणीति संखलिरित्तस्मरणात्। अवित्रोपाणि
वैश्वपृथा जीवन्तो ब्राह्मणस्य फलादीनि। फलोपलक्षो मसो भमनुष्ण एष
वीरुधः तिलोदेन रसादा रात्र रदित्तीरे तु नं जलं। शस्त्राशववधुष्टिष्टम
पुलाहाश्च वर्हिषः। मृच्चर्मपुष्पकुजपर्वेशन्नक्रविषादिना॥ कोशेय
नीलीलवरागमासैकशफसीसकाच॥ शाकादौषधिपिरापाकपशुगंधा
स्तथैव च॥ वैश्वत्तया पजीवन्तो रिक्तीणीन् कदाचने निपोमि स्मरणात्

नस्यविजयीविजयेतामश्नदेवप्रतिमांभिनन्निष्पुडन्नमसाहसंदेऽनीपःपथाहमनु
प्रविजयेपरिविजयीणन्त्रासराःप्रच्युतःस्वपांमागेपुनरवस्थाप्योराज्ञादंडेनभू
पसेति।मिन्नप्रतिमासस्वारेतुमध्यमसाहसरवा।मदाहसरवा।संक्रमधुपहीना
प्रतिमानांचभेदकः।प्रतिकुर्याच्चतस्रंवेपंसवरघाष्टानानवेति।३५भंगेकान्मा
पनः।हरेछिघादरेच्चापिदेवानांगतिपापदिःनहहंचैवपाभिघां।म्याप्रपात्स्व
साहसंमिति।मिधुगिभय्याभिवन्नुनेषुपुरुषेषु।३५।राजसंवधिप्पुमनुष्येषुयोवै
पशास्त्रुपथमजिज्जम्पस्वेष्टाकस्तिनमागेनोपचरति।सउन्नमसाहसंदेऽप्रः
पथाहहस्यतिः।अजापन्नोबंधनंत्रंपश्चव्याधोरनत्तावित्॥रोगिभ्योये
थोपचचरन्मुपारत्नेसंदेचचौरभिषगिति।तंशंशास्त्रं॥मध्यमेषुमध्यमे।३६॥

मध्यमेष्वराजसंवेधिषुमानुवेषुमिथोपचचरन् मध्यमेस्माहसंदेयः। निर्वह्यप्रथ
मे। ७७ निर्वह्यप्रथमेदमे॥ मानुषोमध्यमराजमानुवेषुत्तमंनयेनि॥ अथदत्ता
प्रदानेदंउप्रस्तोति। नल्लक्षणमाह नारदः दत्ताद्वयमसम्पत्पुनरादानुमिथ
नि। दत्ताप्रदानिकं नाम व्यवहारपदेहित्ति। इदमेवदत्तानपाकमेपूर्वमसम्प
त्तिनिविशेषणाल्लौकिकीलौकिकदानभेदेनसंज्ञाहपवतुस्थानात्॥ नन्निर्ग
पमाह नारदः। अथदेवपमापेयंवदत्तंवा दत्तमेवव। व्यवहारेषुविज्ञेयोदानमार्ग
श्चनुविधः तत्रत्वष्टावदेष्टानिदेयमेकविधंस्मृतं। दत्तसप्तविधंविधादत्तंषोड
शात्मकं। अथाहिंसाचित्तकमात्तिः साधारणं चपुन। निक्षेपः पुत्रदाराश्चसर्व
स्ववान्वपेसति॥ आपत्स्वपिहिक एतद्वर्त्तमानेवदेहिच। अदेष्टान्माह राचा

पापज्ञानमस्मै प्रतिष्ठातुं। चकारात्स्वीयं न व। सामान्यां पापं चित्तव्यासमविहारा
भ्रतत्तु नमिति। इह स्मरणात्। आपस्तम्बपितृदेवादीति शेषः। कुटुंबभरणाद्
यं पापं विदति स्थिते। तद्देवमुपहृत्वा महद्दोषमवाप्नुपात्त॥ परापमूलं भू
तिस्तस्यान्नेहात्ममुपाकारतः॥ श्रीभुक्ता बुधहाये नृदत्तदानविदो वि
दुः श्रद्धा नृभपत्रोपशोकवेगाद् रुजान्ति तै॥ तथोक्तो वपरीहा सचमास
छलपोगतः बालमूढास्वतंत्रात्तमन्नोन्नोपवर्जितं॥ कर्मा ममेदं कर्म
तिप्रतिलाभेष्टपाप्मपत्त॥ अपात्रे पात्रमिमुन्ने कर्पे वाधमं सहिते। पर
त्तसारविज्ञानात्तदं नमिति स्मृतमिति। अप्रदेवमस्वतपा निषिद्धानपाव
तत्राचारिनादिनिक्षेपात्तमस्वतपासाधारणोस्वतसभ्रावेष्टवर्जनीयतपा

परस्वमस्यापि सद्भावादस्वसंश्रुत्येवादेयत्वे पुत्रादिषु प्रणिश्रुते वस्त्वत्त्वस
भ्यवोपेव च नाददेयत्वे अन्वपे सतीति। विशेषणादनन्वे पस्य सर्वस्वदानग
म्यते। ननु विशेषमाह कात्यायनः सर्वस्वं गृहवर्त्तन कुटुंबभरणाधिकं। यद्व्यं
नत्स्वकं देयमदेयस्यादत्तो न्यथेति। सर्वस्वदाने गृहपदासः कुटुंबविणायकैरे
वंभरणाधिकमिति लिङ्गात्॥ अन्याथा कुटुंबपक्षांसेन ततो नूनवानदेयमिस
र्थः अनरावहस्वमिति॥ समारा माद्रुहत्वे चाप्यपुत्रे च प्रवीणते॥ पित्रवापस्व
पं प्राप्तेन ह्यतः विवर्त्तनमिति॥ सप्तैति संख्यायां च न्यपे अन्वया समभ्यु
त्तिस्तार॥ समासेन गृहत्वे चाभ्यामनन्वापापत्रैः नतश्च सप्तसंख्याकारा
मद्रुहात्वे चाहायद निरिक्तं स्यात्वरतत्वे पुन समभ्युत्तयेत्यर्थः सप्तपुत्रकुटुंब

व्यमिप्रापमेतन्निषमार्थे कुटुंबभरणाधिक्यस्यापिश्रेतत्वात्॥ पित्र्यं स्त्रीपंचेति हि
विधं यावरमुक्तं नत्रस्त्रीपुमपित्रिविधं॥ पुत्रसमसंख्या न्यूनसंख्यमधिक्यसंख्यं
चेति। नत्रसंख्यानं चादेयमेव॥ अधिकेन विशेषमाह सरव। स्वेष्टादेयं स्वंप्राप्तं
वधावारेण वधकमि। यत्स्वपुमपि प्राप्तं स्यात्वरं दपि स्वेष्टमात्रेण पुत्राद्यनु
मतिविना अदेयनरेपमित्यर्थः स्यात्वरं हि तदचैव पद्यपि स्वपुमर्जितं॥ असं
भूपसुतान् सर्वान् न दानं न च विक्रय इति स्मरणात्॥ यत्तु स्वपुं प्राप्तं धनं मविम
क्तो भ्रातृभिरननुज्ञातमिपि देयमिति। मायव व्याख्यातं। नत्रधनशब्देन प
दि स्यात्वरमुच्यते तदा स्यात्वरं हि परं। चैमादिचनविरोधः। नच नत्रपुत्रादीनामे
व स्वतन्ना भ्रातृणां मिनिभावः। अविभक्तैस्तपत्याप्तं सर्वं नत्रसमां सित इति वच

नविरोधात्॥ तस्मान्ननुसुतपरमविभक्तोपलक्षणमेव। अथपुनपदं नानामद्रव
परतदासमरामादिमुपाक्रमदायाः स्यात्तरेसमाश्नुपससाहारात्म्यपदि
तस्यास्यस्यावरविषयतावाधेन॥ अविभक्तैस्तुपत्त्यामितिचविरुध्येत॥ त
स्मान्नद्वेप्रश्नेनारेपमितेवद्वारत्वेयंविशेषांतरमाह॥ वंधाचारेणोति। पत्ते
नवित्तस्याद्विद्वंधकतेगृहीतंस्यावरं तदसंभवेत्वाचारेणबंधकतेनैवदेयं
मयाअपमर्थः। येनद्वेरादमपाबंधकीकृतंस्यावरंताहेत्युभयमपादत्तं
मितितवेवबंधकमस्त्वितेवंप्रकारेणदेयंनबंधकीकृतंस्यावरमेवदान
योग्यतन्वाभावात्॥ अतएवापिः साधारणवयदिस्मादेधेरदेपत्वमाहन
रदः॥ इदानीपिअविशेषमाह॥ वैवाहिकमापातेसरदाननविषयनर

नि। वैवाहिकं विवाहकालस्य शुभदिभ्यो लक्ष्म्यं कृपापातं पितृपितृमहादिभ्यः
मेरागगतं च ह्यप्राणं शौर्षं प्राप्तिं च पत्न्या वरं न स्य सर्वस्य निरवशेषं सुनादनं
वा स्ति किंतु सावशेषं सौवकुनरं मृतं ग्राह॥ सोदापि कृपापातं शौर्षं प्राप्तिं
च पदे च न॥ स्त्रीत्तोति स्वाभ्यनुज्ञानं रत्नं सिद्धिं वा प्रपादिनि। सोदापि के
विवाहकाले भायं पास हलं च॥ विवाहे भावा साहेलं च सोदापि कस्मिन्मि
नि यास स्मरणं न। न न स्या वरं ह्यनुज्ञानं मे वदेपं नामु यात न स्त्री स्व न
स्यापि स नान। तथा च यासः॥ विवाहकाले पत्निं विद्वारपो दीपने कया
पास हने सर्वं मविभाज्य नु वधुभिरिति। सर्वस्या वरं जंगमं च स्मृतं न रेपि। प
तने दुहितुः पत्नौ स्वपमेव न दानि पातं। मृतजीवनि वा पत्नौ न दपत्तमवे

मविरोधान् ॥ तस्मान्ननुसुतपरमविभक्तोपलक्षणमेव ॥ अथयधनपदेनामद्रव्य
परतदासमरामादिमुपाकम्पदायाः स्याद्वरेसमाश्नुपसंसाहारात्म्यपुष्टि
तस्यास्मस्यावरविषयतावाधेन ॥ अविभक्तैस्तूपन्यासमितिचविरुध्येन ॥ त
स्मान्नह्येप्रश्नेषेनारेयमितेवव्याख्येयंविशेषांतरमाह ॥ वंधाचारेणोक्तिपत्ते
नवित्तस्माद्विद्वंधकत्वेगृहीतंस्यावरंतदसंस्मेवंचाचारेणबंधकत्वेनैवदेयं
मयाअपमर्थः येनद्रव्येणोदमपाबंधकीकृतंस्यावरंताह्वेतुभूमपादत्तं
मितितवेवबंधकमस्त्वितेवंप्रकारेणोदपनबंधकीकृतंस्यावरमेवदान
योग्यंनन्वाभावात् ॥ अतएवाधिःसाधारणवपदिन्यादेधेरदपत्वमारुन
रदः ॥ इदानीपिअविशेषमाह ॥ वैवाहिकेकमापानेसरदाननविषयन

मि। वैवाहिकं विवाहकालस्य शुभदिभ्यो लक्ष्म्यं कृपापातं पितृपितृनामहादिच
मेरागगनचक्षुषाणां शौर्यं प्राप्तं च पत्न्या वरं न स्य सर्वस्य निरवशेषसुनादन
वास्ति किंतु सावशेषस्यैव कुतश्च न ग्राह॥ सोदापि कृपापातं शौर्यं प्राप्तं
च पदेवेन॥ स्त्रीत्वात्ति स्वाभ्यनुज्ञानं रत्नं सिद्धिं वा प्रपादिनि। सोदापि के
विवाहकाले भायं पासहलक्ष्मि। विवाहे भावासाहेलक्ष्मि सोदापि कस्मिन्मि
निवासास्मरणान्। ननस्या वरं लक्ष्म्यनुज्ञानमेव देयं नामुद्यातत्र स्त्रीस्वत
स्यापि सन्तान्। तथा च व्यासः॥ विवाहकाले पत्निकं विहारयो दीपने कन्या
पासहने सर्वमविभाज्यनुबधुभिरिति। सर्वस्या वरं जंगमं च स्मरन्तरेपि। प
तनेरुहितुः पत्नौ स्वपमेव न दानि पान्। मृतजीवनिवापत्नौ न दपत्नमवे

स्थिपामिति। स्तिपाकत्रेस्त्रिपंचिनातदपित् १२५; दानेकिक्कपाधानपोरम्
पल्लसरां। दामाधमन विक्कपरतिसर्ववाकशेवान्। कमापानमुक्तायेन
न ज्ञानिभिर्दायादेः पुत्रपौत्रपौत्रैरनुमतेमेव देयं नान्यथा तत्रेषामपि स्तुत
साम्प्रात् ॥ यथा ह व्यासः ग्रामागते गृहे लवे वित्रपौत्रा समांशिन इति। यो
गी स्वरोपि ॥ भूपापित्तमहोपा नानि च धौद्रव्यमेव चानत्र स्यात्स दशसाम्य
पितुः पुत्रस्य वैवहीति। चकारामौत्रप्रपौत्रपौरपि ॥ सवर्णापापुत्रः पौत्रः
प्रतिवत्समानौपापुत्रस्मरणान् ॥ सौर्धेरावरसेमजपेरापत्यामंस्यावरदि
धनं तद्वत्तैः स्यान्नुत्तपैव दयेनास्यथा। तत्र स्तामिनोपि स्तुत्वात्। यथा
ह गोतमः जेता लभेत्तसां ग्रामिकं विक्कवाहनं तुराजः ३ द्वारश्चाप्य

जप इति अप्रथमं संभूय जपेन ज्ञेयं द्वा रौ शा दे पर न्य र्थः । तेन तत्र स्वा मि नो
पि स्तान्ता न । न द नु म ति रा व श्च की ति । तस्मात्सौ द पि का दि त्रि वि धा त्र पि स्या
व रे स्त्वा दी ना म नु म नै च स र्वे द प म म या त त्र दं श म वि शे ष्य स्तां श मा त्र दे प मि
प ति वा क्य रू पा र्थः । न नि दं मं शा व शो व रा म वि भ क्ते सं ग ह्य ते सा धा रा ण स्व
त्वा न्ना वि भ क्ते नु स्व मा त्र स्व न्ना द न र्थ कं त दि त्तु न ग्रा ह । वि भ क्तृ प । वा वि भ क्त
वा दा पा दाः स्या व रे स माः । ए को ह्य नी शः स र्व त्र दा ना धु म ना वि क्त प इ ति ॥
स र्व त्र क्ता मा ग ते स्ता र्जि ते च स्या व रे वि भ क्ता ना म वि क्ता ना व दा पा प दा ना प
त्र पो त्र प्र पो त्रा रा णा नु ल्यं स्त त्व मे ती था ना ह्यु म न वि क्त पे षे को ना पि क्त प त
इ ति प या ह वा सः स्या व र स्य स म स्त स्य गौ त्र सा धा रा ण स्य च । त्रै वः कुर्यो त्र प

दानेपरस्परमतेविना। विभक्तावाविभक्तावासपिगः। स्थावरेसमाः। एकोघनीशः।
सर्वत्रदानाधपनविक्रपदति॥ समस्तंक्रमंगतस्वाजितं वगोत्रसाधारणम
विन्ननेदंसमस्तस्य विशेषणं विशेषणान्नापत्तेः चकारानुपपत्तेश्च। किनुस्था
वरसेवततश्चाविभक्तस्य एपिगिरेण त्समस्तपदोपात्ते स्थावरं विभक्त
मिति गम्याते। अथ या विभक्तपोरनुवादेन दानादिनिषेधे हेतुन पानुत्पत्त्या
मपत्तिपादनेन संगच्छेत् पूर्वावुक्तस्यानुवादासंभवात्। ननु विभक्ता विभक्त
योस्तत्संस्वत्वमनुपपत्तेः विभागा नर्थक्यापत्तेः। पद्ये च जानावहवा एव गद्य
माः एव क्रियाः। एव कर्म गुरोपेक्षानवेत्कार्षेयसंमनाः स्वभागमुदिरपुस्ते
विक्रीणीपुरथापिवा। कुर्षुर्षये एतत्सर्वमीशास्ते स्वधनस्य हीति। नारैरद

वचनविरोधाच्च॥ अस्यार्थः॥ एकजानाः सोदराः एषुकुधर्माः एषुकुश्याद्वादिका
रिगाः एषुक्त्रिष्यादिकारिगाः एषुकुर्मणुणोः कुंरनादि साधनेर्षुशलोस्त्वत्वा
दिभिः रूपेताः ह्यनकिञ्चपादिकार्येषु नाममसमन्तासंतोपरिस्त्वभागाव् द
धुविक्रीणीपूर्वात्सर्वेष्वेष्टकुर्युः॥ स्वत्वात्सत्वापित्तादिनिवेत्त॥ अत्रोच्यते॥ प
षो रक्षास्वपिकमाशुपिञ्जारीनां स्तन्यमानुममते॥ अस्याप्यापुनर्हानविधा
नानुपपत्तेः नपाविभक्तेपिङ्गमागतेस्तार्जितवस्यावरेदानां स्वत्वममते॥
अस्यापुनर्हानविधानानुपपत्तेः सर्वदानविक्रपादिनिषेवानुपपत्तेः नपावि
भक्तक्रमागतस्यावरेदानाविषपरकापनिषेधरतितात्पर्यं॥ सामान्यपुत्रदा
रदिसर्वस्वमासपाचितं प्रति श्रुतेन तथामस्य नरेपंतव एषास्मृतमिति वार्हस्पते

नाविभक्तदाननिषेधेन प्रोग्रहवृत्तापात्तान्न नच दानाद्युत्तरकास्त्रे विभक्तसंदेह
बुदासेन व्यवहारसो कर्पाप्यमपानुमिति विधाने दानादि निषेधश्च ननु च
होरसिद्धिबोधनायेति मन्त्रव्य॥ स्त्रीशान्तिस्त्राम्पुत्रज्ञानेदन्नसिद्धिमवाप्नुपादि
मन्मानुमन्निमन्तरेण दानाद्यसिद्धिवृत्तगमात्॥ वस्तुतस्तं विभक्तानामपि पु
त्रभ्रात्रादीनां परस्परं धनेस्त्वत्वं संवधोस्तोमवश्यमभ्युपगंतव्यं। स्वन्तरेण भूतस्वा
मिसंवधानापापात्॥ अथ यथापुत्रेभ्यो विभक्तस्वपितृर्मरणानंतरं पुत्रारोगानं
न ह्यनग्रहणाधिकारपक्षेः॥ एवं स्वस्वस्वविभागेण न ह्यन्तात्स्वमांतरस्य च क
पप्रतिपक्षाद्युत्पादकत्वे हेतुभावेनानुपपत्तेः नच स्वामिना सा देवस्वत्वसिद्धि
रिति भाव्यं। नत्परि कथञ्चपादिषु स्वन्तरेण पुपरिगणनात्। अथ संवधि सा

धारणयेनानिपुसंगाच्च। नत० अविभागस्वरिक्पुपदामिपेपाप्रतिवेधदापस्व
रुपाभिभवेनसंविभागपदामिपेपसंप्रतिवेधदापस्वस्वरुपाभिचंजनेनार्थवत्त्वं
सिध्मति। तस्मादस्मेवविभक्तानामापिपरस्परधनेस्वत्तसंवेपरतिसिद्धसंव
पत्रविभक्तानामपिस्थावरादोरानादिनिवेधः स्मार्यते। तत्रनमुपोद्वलपत्तिः॥
अत्रनुस्वाभ्यमरणाननतरंविभक्तानामपितद्वनगुहणाधिकारसाधपतीति
सनिवेधमनवयंतस्तान्येविवस्तिनसर्वदानेन विद्युतश्चुत्सर्जोपवादपोरे
कविषत्तान्मथानुपपत्त्यास्यनिवेधस्यविभक्तस्यविषयताकल्पनावशंप्रभा
वाच्च॥ नचविभागेनस्वत्तसाधारण्यमुपमर्त्यस्वत्तासाधारण्यंजन्यतश्चपि
निपमः एकस्यादेवप्रतिमापोदास्याचाहृणोभात्रोः स्वरुपविभागसंभवाच्च

स्म ह्यावचनिषेधासर्पापार्चनरूपेपर्पापकर्मकारणरूपेवाविभागेपिस्वतन्त्रसाधर
रापानपापात्॥नचपर्पापकर्मकारणादिविभागस्वरूपत्वेतिवाच्यं।पर्पापा
निकमितुरनभिपोज्यतापातान्।निसदातुर्पाज्यस्यैवनेनायापर्पापेमेनादा
नगृहणोदोषाभावप्रसांगान्॥एकंस्त्रीकारपेत्कर्मयथांशेनगृहेगृहोवह्यः
समानोदोषादासीनामप्यपेविधिरितिस्वतन्त्रस्मिस्मरणाच्च॥नचविभागान
येक्यपथेएभोगार्हतापादकत्वेनाथेवत्तान्।नचपथेएविनिषोगार्हत्वमेव
विभागप्रपोजनमित्युक्तंविंश॥अविभक्तापाम्भावनुष्ठितस्यधर्मस्यानेपे
शभागिनोभवेतिनविभक्तापामित्यतोपिविभागस्याथेवत्तान्।नारदवचन
मुक्तमागत्वाजिनस्यावरान्निरिक्तपात्रविषयसीशास्त्रेस्वपुनस्पहीत्यने

नासाधारणस्वत्वात्परदधनचनविषयत्वाविष्करणारेसर्वसुख्यो ननेवस्वत्वात्तिग्र
मसामनरापादनुपररणोदकदानेपडिगष्टतिमेदिनीतिरापाचदानामिवग्रामा
दीनामपिस्वत्वापत्तिस्तेषामपिस्थितैरेनुमतिश्रवणादितिचेत्॥मेवंजरापाद
नांजन्मनैवस्वत्वाभ्युपगमान् ग्रामादीनानुनकार्यविर्दपीतिवैमल्लरामेवस्यानरे
ग्रापत्कालादोरागदिकुर्वात्॥धर्मोमहापातकादिप्रापश्चिन्नंनपित्त्राद्वा
दिजस्यानुकल्पेनापिसिद्धेरित्यलंप्रशक्तानुप्रशक्त्यादेपमहशार्थदानार्थः
दत्तंलोकिकदानाहंपरपमूल्यादि॥अदत्तंभपाविनादत्तमपिस्वत्वाभित्त्याप्र
वृत्तनीपत्तेनकामक्रोधास्वतर्जान्तर्लौबोन्मत्तप्रमोदिनैः अस्यासागरिहसाच
पद्वर्त्तनमुनरंरोदिनि॥कात्यायनस्मरणान्॥बौ३शविधस्यापरदत्तस्येदमुपल

हरणो। तत्र मया दीनि प्रसिद्धानि उक्तोचोले वपरीहासो हास्येयत्वासेमो मरां नं सुल
योगशताभिसंधिना सह श्रुतं योगवालादिधिरपवर्जितं पातिनितं। स्तुते न भि
तः। अस्वतंत्रोभाषादिः पत्तोपदेन उक्तो वातादिना। मम दुपकारं करिष्यतीति
प्रतिलाभेता अत्रात्रे विष्णुमे विद्वानि सुक्ते पत्ताये प्रतिगृह्यतादिकरणमप
मे संहितमिति। तत्र प्रतिश्रुत्या प्रयत्ने निर्माणं पूर्वकं देहमाह॥ प्रतिश्रुत्या प्रय
पीतहृदयं पित्वा प्रथमसाहसं देहः ७२। पदहृदयार्थिनां नुभूमि रमहेदास्यामीति
वाचा प्रतिज्ञातं ननु निश्चितं मंतर्भाविण्यथ नया प्रतिश्रावितमिति यावत्तस्या
प्रदायीयस्मै प्रतिश्रुतं न स्मेतदा पित्वा शक्ता प्रथमा साहसं देहः। यथाह का
त्यायनः सेतपापः प्रतिश्रुतं वा लरणा प प्रतिग्रहं। न दया दृगावहृत्पुः प्राप्नु

पात्पूर्वसाहसमिति। प्रतिग्रहपदेन धर्माभिसंधिर्धनितः न दाहसारीतः वाचैवपन्म
निज्ञानं कर्मणा नोपपादितं। अस्मात्तद्दुर्मसं पुनरुत्पन्नमिह लोके परैश्चैति। अतएव न
वनरकुमाहससव। प्रतिश्रुतायां दानेन दत्तस्या ह्येदमेव च। विविधान्तरकाम्या
तिनियं गौनौ च जायत इति। एतेव श्रौतादिना प्रतिश्रुत्याप्यदातेन रोष इति
सिद्धानि। धर्मायैनाभावात्। दत्तस्य तु न प्रत्याहरणं सत्यस्य नित्यज्ञानं न परस्व
तस्य चोत्पत्तेः। अतएव धर्मायै प्रतिश्रुतमेव पुत्रादिदायनीयो नान्यदिता ह वा
मापनः स्वस्यैनाज्ञेनाचारं श्रुतिधर्मकारणान् अदत्तात्तु भूते दास्यस्त
स्तु नो नात्र संशय इति। वृत्तिरदापचारमाह गौतमाः प्रतिश्रुत्याप्यधर्मसंयु
क्ताय नरापादिनिषेधे विधेयाप्यदत्तस्य प्रत्याहरणीयत्वेनैव प्रतिश्रुतं नरा

नंदरापास्तं। अतएवकात्यायनः प्राणसंशयसापकोपोमांसंतारपेदिनः सर्वस्वं
नेमदास्यामीत्युक्तोपिनतथाभवेत्। पस्तकयस्यसिद्धार्थमुक्तोचः स्यान्मृतिश्च
तः तस्मिन्नापि प्रसिद्धेर्धेनदेयं स्वात्कायं वन। अथ प्रागिवदन्ते स्यान्मृतिदप्यः श
नं वलान्॥ ६३ चेकादशा गुणमाहुर्गोर्गोपमानवइति। तथैवादेव स्यात्पृथुवि
धस्य दाने प्रतिश्रवणं चानासिद्धा नित्यं चित्स्वत्वात्तु चित्तु निवेधादिति पथा
हमनुः अदेयं पश्वमेह गृह्णानियश्चा देयं प्रयच्छति तवावभौचो रवच्छा स्यो
दाप्यौ चोन्नमसाहसमिति कूटसाक्षिणां ६३ माह॥ कूटसाक्षिणां सर्वापहृ
कार्यः २८॥ साक्षिणो वृत्तमागालक्षणा स्तेलोभादिना कूटेन कपटेन
परिष्ठासं कुर्वन्ति तदानेको स च स्वापहृशो रक्षाकार्यः। तथा चमनुः। लोभानं

हाम्रपोमैः आत्मा मक्रोधात्र धैववग्रज्ञानाद्वा लभावाच्च सात्त्वित्तणम
अतर्ति। तत्रमप्रतिमिमित्रं रंसाहससच। लोभात्सहस्रं हं प्रसक्तमोहासंवेन
साहसं। मपाहोमधमो रंशौ आसंवेनतुर्गुणं। क। माहंशगुणं प्रोक्तं क्रोधादि
पुगुणपर। अज्ञानाद्देशते रंशौ कालिस्था घृतमेवत्विति॥ मोहो विपरीतजा
न। कासस्थमिहत्वापः। अज्ञानमसस्ममज्ञानं॥ कालिश्चवात्मा॥ ज्ञानानु
त्पादरतिपावन। शेषं प्रसिद्धं। द्वौ मध्यमावेक उन्नमसाहसप्रथमसाहसं च
तुर्गुणः। उन्नमसाहससच। तदेव दर्शगुणो साहसं स्रष्टुपपर उन्नमसाहसं
त्रिगुणं सहस्रत्रयमिति। तत्रमूलोक्तं भूम्यनन्तविषया सर्वभूम्यनन्तेहं नो
तिहो वाधिवप्रचरणान् मानवतुहिरण्यपादिविषयं अभ्यासेन सारव क

रसास्त्रांनुकुर्वाणांस्त्रीन् पद्मां धार्मिकोचपःपचासहं विवात्रास्त्रांनुविवा
सपेदिनि। पचासनमरणांविवासनंनुप्राग्याख्याने सक्कदल्पासापेनुपो
गीश्वरः। एथकु एथकुदं नीपाः कूटक्कत्सात्तिगस्त्र याविवादाहिगुरां
दं विवाहोऽन्नास्त्राः स्मृतइति। विवादाहिवादपराजपनिमिज्ञात्त।
अपचसवोपिदं डोत्तोकि कप्रपाणेन दोषनिर्णवेन दधावेत्तासमाहराज
दे विक्कमसवो भूवेन पथाहमनुः पस्पहृष्टेन समाहा दुन्नवाक्कस्वसा
त्तिगः। रोगागि र्णा निमरणां जरादापो दमंचसरति। सभ्यदोवेदं उमाह
उत्तोवोपजीवेनां सभासा नावा २०॥ सभा उन्नलक्षणा स्नेपघुक्तो
वमुपजीवन्ति नरा नेषामपि सर्वस्वापाहारः कापः चकारादन्नाप वा

मानिर्वाहनेन। पथाह ह हस्यतिः। अथापवादिनः सभास्तथैवोक्तोच जी
विनः। विश्वस्तव वक। श्वेवनिर्वाहः सर्वे एव नरति। निवस्तिनं च सर्वस्वापह
हराननरं कापै उक्तोच जीविनो द्रव्यहीनान् ह्यनामवा सपेदिति पोगिस्वर
रागात्। सभापदं प्राद्विवाकस्याप्युपलक्षणात्। अनिरागैतेन पदार्थे संभवेन
रहोर्ध्वना। प्राद्विवा कोपिदं प्रः स्यात्सभा श्वेवविशेषनरनिकात्मापन
स्मात् रागात्। इदमपि महापराये अथासेवावेदितव्यमत्यविषये नुपोगीस्वर
रागात्त्वोभादप्राहापिस्वरनपेनादिकरिणाः सभाः एव कृदप्यकृदं स्या
विवादादिगुणदममिति। अथापि विवादे दं उक्तं नोति। नत्स्वरूपं चोप
रिणाह स्यति। नत्रैके स्योभपत्राधिकरणोदं इमाहः। गोवर्ममात्रापिकाभुव

ममस्वाधीकृतान्तस्मादनिर्गोचामस्पपः प्रवृत्तेस्तवधः ॥ ८१ ॥ गोचर्मवत्स्यमात्र
लक्षणं तन् मात्राप्रमाणं पस्यासागेचर्ममीत्रान्तोपाधिकाभूत्नामेकस्य
एवमाचीकृतान्तकालाकृतकालगोप्यभोगाद्यनमाधित्वेमीतान्त
स्मात्स्वोन्नमरणादाधिमिभिन्नद्वयदानेनामोवपितौवान्यस्याधिपोद
द्यानिशपलोभेनाधीकृपांस्तवधः ॥ आधीकरणेनसोपाधिकपरस्वत्वे
नमास्वत्वप्रतिबंधेनाधानुरस्मामितुल्यतपाप्रयोगान्तरानाधिकाभा
न ॥ पथाहकास्यापनः ॥ आयिमेकद्वयोपल्लुकृपांत्काप्रतिपक्षवेत्तानपो
एवंकृतग्राह्यनत्कान्तीचोरदंभा गीति ॥ प्रतिपंद्वावस्येतिपावन ॥ अ
पमेवदं ॥ आहिनस्यासादानविज्ञपोदीनस्यान्याधानचिक्कययोः

वित्रीनस्यामत्ररानाधानपो अद्रुद्वयस्तत्प्रापत्वात्। प्रपद्येदिनि साम
मपरोपादानाच्च अनायाधीकुर्पोदिनेवाचक्ष्णत। एवमग्रेपिद्रुद्वयंगोचर्म
मात्राधिकमिति विशेषणस्यार्थवद्भाह। ऊनाचेन योऽशसुवर्णानि प्रः
पुनर्गोचर्मभूतपरिमानाभुवमेकत्राधीहृतांततो अनिमोद्ये वा मत्राधीका
रेति ददाति वित्रीणीते वा स योऽशसुवर्णान्द्रुद्वयः गोचर्मलक्षणमाह। ए
कोऽशोपापदुमन्नरः संवत्सरफलं। गोचर्ममात्रासाहोरात्रोक्तो वा यति
वावह। ८३ पस्यामुच्यन्नजीषादिफलसंवत्सरफलं। गोचर्ममात्रासाहो
रात्रोपावदेकोपथेष्टमश्रीपात्सात्त्राधिका वा भूमिगोचर्ममात्राहेपा॥
एकस्याभपत्राधीकरणेकस्यासावित्यत आह॥ पयोर्निदिष्टमत्राधिसौति

वदेतां पदानयोः पञ्चभुक्तिफलं तस्य बलात्कारं विना कृता ॥ २४ ॥ पराकश्चिदेकमेव
क्षेत्रादिकमेककालमेव लोभाति शयद्वयोराधी करोति तदा पयो स अपि निहित
मः तयोः परस्परमाधिस्वेषपेविवादे पञ्चभुक्तिर्येना सर्वभुक्तास्तस्य फलं ॥ तस्यै
व समवति न पुनरभो नुरेने न तुल्यकालासिद्धौ भोग एवा एवा प्रयोजको न वि
प्राप्ता भवति पञ्चभुक्तिर्यथा ह्यहस्यतिः ॥ क्षेत्रमेकं दृष्ट्वा वं धेदं पञ्चमकालि
कं ॥ येन भुक्तं भवेत् सर्वं तस्य तसिद्धिमाप्नुयादिति ॥ वयोदानं विक्रयोरुपलभ
णं ॥ पदाने विक्रये चैवं विधिसंपरिकीर्तितं रति ॥ तस्यैव शेषान् ॥ अथ विशेष
वक्ष्यामः कालं भेदेनैकस्योत्पन्नधानासौ न भुक्तिरहितापि पूर्ववत्क्रियावत्
वती ॥ आधोपनिग्रहे कौनैर्वा नुवत्तवत्तरेति योगिस्मरणान् ॥ पञ्च ॥ अ

यिस्तु द्विविधः प्रोक्तो जंगमस्य वरस्तथा॥ सिद्धिरस्योभयस्यापि भोगोपपत्ति
नाशयेति नारदवचनं॥ तत्तुल्यकालाधानद्वयविषयं चार्हस्य तेनैकवाक्यत्वा
त्॥ अथ याविसामान्यस्य भुक्त्या प्रावत्येतुल्यकालाधौ विशेषवचनार्थक
त्वं वाच्येः स्वीकारस्तस्मिन् हि रिक्तस्य फलमाधौ प्रतिग्रहे जीतरत्नत्वापास्य
कारणा क्रियासापूर्वावलवन्ती स्वीकारदिनानुपूर्वावलवन्तीति विवक्षितम
वाप्येतादृशपरविरोधात्॥ विमं॥ तथा हि उत्तरक्रिया प्रवल्यापवादपाध्यादौ श
र्वावलवत्यस्य भुक्तं तस्याश्च भुक्तिभवेनाप्रावत्येतत्तरस्यामातिप्रसंगो ना
पवादत्वासंभव इति पूर्वग्रंथविरोधतः॥ आगमेपि वलनैव भुक्तिस्तोकापि प
वनोऽमेत्पूर्वापरकालापरिज्ञानेन तरिज्ञानेन विगुणोपि पूर्वकालागमस्य

यवलवानिमुत्तरयंयविरोधश्चेमास्तांनद्विरोधेन॥मुक्तिर्लेख्याघुपलक्षणां॥
आधानंविक्कपोदानंलेख्यसात्त्वतन्नुपत॥एकक्रिपानिवेशेनलेख्यंनत्रापह
रकमिति कात्यापनस्मरणात्॥अप्रमथः॥एकस्थाधौसाक्षिणःसन्तिअम्यस्यले
ख्यसमकावाभिन्नकालवातत्रलेख्यबलवदिति॥२॥लेख्यसिद्धानाविशेषेपि
सएवअनिर्हिंशच्चनिर्हिंशमेकत्रचविलेखि॥तविशेषलिखितस्यापकात्याप
नोब्रवीदिति॥पदेकस्मैनाममात्रेणआवितंनप्रदर्शितमम्यस्मैतद्यदेशं
न॥तत्रप्रदर्शितमेववलवत्॥पुनैकस्मैप्रदर्शितमम्यस्मैलिखित्वादन्नतत्र
लिखितंवलवदिति॥पत्रनुपोग्रामोमपास्वोल्लुप्यस्तनेबंधकरमुत्तत्रास
द्योनबंधकरस्याहसएवापद्यत्तदास्यविधेननददिएंविनिर्दिशेत्॥आकाश

भूतमारुध्वादिदं नैव ते दध्वेदिनि। इदं च समकाले भिन्नकाले वा धानादि हृये
समानं। एवं भुक्तिमात्रस्य भावत्वं प्राप्तावपवादमाह। तस्मात्कारविनेति। पृथुसो
भुक्तिर्वत्सात्कारकज्ञानभवति। तदा प्रमाणं अमृत्प्राप्तप्रमाणमेव। भोगविशेषो
वेनुविशेषमाह। अशिष्टः पृथेकदिवसेनौतुभोक्तृत्वात्प्राप्तौ विभज्याधिसंभं
तेन न भोक्तृत्वरिति नि० श्रुत्वा पुरति। तेनापरेणार्थे निना समसरेत्यर्थः। आधानवि
कप्रयो समवायेषाह स एव। पृथ्वंतरेण भावप्राप्तविक्रीणीतेन पुनः किं मते योर्व
लीपमाना। प्रकृतं च तत्त्ववत्तरमिति॥ अपमर्थः पृथ्वमादिनंगृहादिन हून
परत्वेव यदि स्वामी तदमस्य विक्रीणीतेन तद्वैदातदा धातो वत्तमनोन केना
पावहूनस्वाभमाधानुरेव हि ते स्वत्वान् विक्रेतुश्च पावह्यापारधनदानं स्वत्वा

भारस्वामिविज्ञापनत्वत्वात्। आधानविज्ञापनानां योगप्रयेष्वाहसख। कृतं प
त्रैकदिवसेदानमाधानविज्ञापनं॥ त्रयाणामितिसंदेहे कथं तत्र विवितं पेन॥ त्रयो
पितृद्वयं विभजेयुं शतः उभौ चार्थानुसारेण विभागेन प्रतिगृहीति। उभौ
पुनिक्रमेणोऽर्थानुसारेण दत्तधनानुसारेण भागद्वये गृही पात्राप्रतिगृही
रती पं भागमित्यर्थः॥ भोगस्वर्जापावत्तरेण रभावेन तिष्ठरामपि विज्ञापणानु
त्पत्तवत्ततपाश्चरस्य अविवाधं योगोत्सर्वकास्वात्तामात्रस्याप्यसत्त्वात्॥
तदेनदप्परापिकमूल्याधिविषयकरासमूहत्वे वा अथ धर्मणा दत्ततरोधन
गृहीतादत्ततरोध्याधिप्रतिगृहीतातुन किं विद्वेदमस्पर्शापर्याप्तत्वेनादेय
त्वादिति॥ आगमसिद्धोभोगोहेनुरिज्जुक्तभोगः पुनः द्वितीयादशः प्रमारामित्य

नञ्च॥ सागमेन न भोगेन भुञ्जेत्सम्पत्पदानुपपन्नञ्च॥ साहज्यालभते तत्र नापहर्षं नुन
त्तु चित्॥ ८५॥ स्वतन्त्रेणः प्रणिग्रहकपादिरामस्तेन सह वर्जमानः सागमस्त्वादशेन
भोगेन सम्पत्प्रसर्पि संनिधाने निः॥ प्रतिरवमविष्टे देवदीर्घकालं पश्येत्तादिकं भु
ञ्जेन्नराहन्ता भोक्ते वलभते न केवलं भोक्ता न दपहर्षं शक्यते अपमर्थः॥ पदे कस्मि
न्नेव क्षेत्रे कश्चिद्भोगमात्रं प्रदर्शयति अमुक्तविशिष्टं भोगं तत्र विशिष्टभोगस्य
वप्रापणं न केवलं भोगस्य च लभ्यते दिनापि तत्संभवात्॥ अमरवभोगं केव
लतोपस्तकीर्त्तयेन्नागमत्तु चित्॥ भोगदुलापदेशेन विज्ञेयं स्वतन्त्रस्वरूपं तिस्र
रिति॥ अतश्च सागमो दीर्घकालो निरंतरौ निराङ्गोऽशः प्रसर्पि प्रसृतश्चेति पंच
विशेषा विशिष्टो भोगः प्रमाणाभिमुखं भवति॥ पदाह्वासः सागमो दीर्घव

लक्ष्यविद्येदोमरपोसितः प्रत्यर्थिसंनिधानश्चपंचांगोभोगइत्यत इति॥ सागमइति
विशिष्योपादानंदीर्घकात्वरिविशेषानेतरसभ्दावेष्णागमहीनस्यभोगस्यन
प्रामाण्यमितिदर्शयितुंयथाह नारदः आगमेनविशुद्धेनभोगोपातिप्रमाणाने।
अविशुद्धागमोभागः प्रामाण्येनैवगृह्यतीति॥ अतएवविनागमंनुपोभुक्तेवह
महशान्त्यापि॥ चौरदंडेनतं पापंदंडेपत्युपिचीपतिरिमनागमभोगेदंडोपिस
यंते। पत्तुपट्टिनागमप्रतंतभुक्तेएवैस्त्रिभिर्मेवेत्। नतच्छाक्यमपाहर्तुंक्रम
त्रिगुणपुरुषागतमिति॥ तदपिशतवर्षा पिकालात्पपेनागमोपलब्धसंभवार
मंतमुपलभ्यमानभागमंविनेति। आख्येपं। आगमविनाभीगसहजैरागि
स्वत्वानुसृजैः पोपंचिशिष्टोभोगउपपादितः सकुत्रप्रमाणमित्यत आह। वि

भुक्तेन पदद्वयं भुक्त्वा चरेण धर्मतः ॥ तस्मिन्नेतेनावाच्यौ सौ भुक्त्वा प्राप्ते हि तस्मिन्
न ॥ ८६ ॥ पदद्वयं गृह्ये जादि पिता भुक्तेन तस्मिन् पितरि ज्ञेते सौ पुत्रः कुन स्वपेदे हे
जादि स्वसुमिति न व वाच्यौ नाभिपो ज्ञः हि पत्तो भुक्त्वा चर्पेते ज्ञि पत्ते पेना सौ भु
क्त्वा चारः प्रतिगामस्तेन पितरद्वयेन भुक्त्वा वस्व पितरसाधारण धर्मतो वल छ
लादि रा हि मे न तस्य पुत्रस्य तन्मात्रो पितर गृह्यं पिता महस्याप्युपलक्षणान्
ल्यन्यापत्वात् ॥ अप्रमभिर्सां यिः पितर पिता मह भुक्ते देवादि कं भुजानः कुन
स्वपेदे हे जादि कमित्यभि पुक्ते अदमुक्तास्मा ल्ल स्वास्मिन् पिता मह न वै भु
क्तेन यामपापि भुज्यत इत्यागमनिदिशत् ॥ तत्रागमाभावश्च निवेसति रं म
स्तदाभावे आगमादुनु ह्यरूपेन रं मः कितु विशिष्ट भोगानुद्धारणो ॥ पथा

हयोगीश्वरः आगमस्तुक्ततोषेन सोमिपुत्रस्तमुद्धरेत् ॥ ननस्तुतस्तस्तुतोवाभुक्तिः
स्तत्रगरीपसीति ॥ प्रथमे आगमः द्वितीयेन तीयेन च पुरुषे भुक्तिरेव दर्शनीयाः परं
तुसागमाः आदौ नुकाराणां दानं मध्ये मुक्तिस्तुसागमाः कारणां भुक्तिरेवैका
संततापाविरेतानीति नारदस्मरणान् ॥ आदौ प्रथमे मध्ये द्वितीयेन च पुरुषे
सागमा आगमस्तान सहित आगमस्तपकनाशेन कात्यायनः प्रनष्टाणाम
लेख्येन भोगारुढेन चादिना ॥ कालः प्रेक्षाणां दानां च कीर्त्तनीयां निसं सदीति
प्रनष्टमागमस्पर्कपादे लेख्यं पञ्चपुस्तकेन भोगमात्रप्रमाणानामुक्तस्याह
वागन्तावत्कालममुक्तसमक्षं मत्तिचादिभिर्गुणैश्च भुक्तपिनिवृत्तव्यमित्यर्थः
चतुर्थे पुनः पुरुषत्रयागता भुक्तिरेव प्रमाणायागमाज्ञानाभावेऽपि परं त्वना

गमत्वा। ७० निम्नपे विरं नम विज्ञानं भोगं भोगान्न चालपेदि निका। मापनस्म
रणान्। अविज्ञानमात्रा गमत्वेनेति शेषः सागमेति दीर्घं कालत्वादीनां चतुर्णां
मपि विशेषणानामुपलक्षणं तादृशं सत्त्वाद्यभिधारिणं तेन प्रामाण्यं
आगमज्ञानस्य क्वचिदापवादमाहः॥ विमिश्रं चतुर्णां पञ्चा पुरुषैर्भूषा विधि। लेर
ख्याभावेपि ज्ञानं चतुर्थः समवायुपात्र॥ २७॥ पाभूस्त्रिभिः पुरुषैः पितृपिताम
हप्रपितामपैर्पृथा विधिप्रतिग्रहाद्योगमस्वर्गं दीर्घं कालमवच्छिन्नं नित्यं
समस्तं पाभुक्तानां भुवमागमकालेख्यादिभावोपचतुर्थः पुरुषो विशिष्टा
भोगमात्रेणैवाग्रमुपात्र॥ यथाहत्तरस्यति। स्यावरेषु विचारेषु भुक्तिस्त्वेषु
पूचप॥ स्वतंत्रैव हि सातेषां प्रमाणं स्वार्थनिर्णयेति। स्वतंत्रावरमूलभूता

रूपो गीश्वरः आगमस्तु कृतो येन सोमि पुनस्तस्मिन् नरेत् ॥ नतस्तु तस्तस्तु नो वा भुक्तिः
स्तु त्वगती पसीति । प्रथमे आगमः द्वितीये न तीये च पुरुषे भुक्तिरेव दर्शनीयाः परं
तु सागमाः आदौ नुकाराणां दानं मध्ये मुक्तिस्तु सागमाः कारणां भुक्तिरेवैका
संतता पाविरेता नीतिना रदस्मरणानां आदौ प्रथमे मध्ये द्वितीये च पुरुषे
सागमा आगमज्ञान सहिता आगमज्ञापकनाशे नुकाराणां प्रवः प्रनश्याम
लेख्येन भोगा रुढेन वादिना । कालः प्रेमाणां दानां च कौतुकीयो निसं सदीति
प्रनश्यामस्य कृपा देलेख्ये पत्रे पश्यते न भोगमात्र प्रमाराणां मुक्तस्मा ह्य
वा एतावत्कालममुक्त समस्तं मत्तिचादिभिर्मपाच भुक्तपि निवृत्त व्यसि मयं
चतुर्थे पुनः पुरुषत्रया गता भुक्तिरेव प्रमाराणां गमाज्ञानाभावे पि परं त्वना

गमत्वा ॥ ७० ॥ निश्चयैविरंजनमविज्ञानेभोगं भोगान्नचालपेदित्रिकात्मापनस्म
रणान् ॥ अविज्ञानमात्रागमत्वेनेतिशेषः सागमेति दीर्घकालत्वादीनांचतुर्ण
मपिविशेषणानामुपलक्षणानाह शस्येव स्वत्वा अभिचारिणोत्तेन ग्रामा एषान्
आगमज्ञानस्य ह्युचिदापवादमाह ॥ ७१ ॥ विभिरेचतुपापन्ना पुरुषैर्भूपाविधि। लेर
ख्याभावेपिज्ञानत्रयचतुर्थः समवायप्रपान् ॥ ७२ ॥ पाभुत्विभिः पुरुषैः पितृपिताम
हप्रपितामपैर्पयाविधिप्रतिग्रहयोगमएव केदीर्घकालमवच्छिन्नगुतिस्व
समक्षतपाभुत्वात्तांभुवमागमकालेख्यादिभावेपिचतुर्थः पुरुषोविशिष्टा
भोगमात्रेणैवात्राप्रपान् ॥ ७३ ॥ यथाहृत्तहस्यति। स्यावरेषुविचारेषुभुन्निस्त्वेपुरु
षीचप ॥ स्वतंत्रैव हि साक्षेपाप्रमारां स्वार्थनिरागेऽति। स्वतंत्रावरमूलभूना

गमनिश्चयानपेक्षेत्सर्वः पञ्चाहवात्पावनः मुक्तिस्तद्विविधा प्रोक्ता सागमाना
गमानायाः ॥ विपुरुषीयास्त्वनत्राभवेदस्यानुसामगमेति एतेन विपुरुषपुंषं नम
गमज्ञानपेक्षाचतुर्थं ननु सन्मुक्ता भवन्ति वि। पुरुषीयस्मात्त्रेकालोपलक्षणा
मस्यैकवर्षाभन्तरे विपुरुषप्रपापगमसंभवादितीये चेन्निरगमपाः मुक्ते प्रा
माणप्रसज्येन श्रुत एव व्यासः वर्षाणि विंशतिर्भुक्ता स्वामिना व्याहृता सती
साक्षेण पौरुषी भुक्तिर्हि गुणावहि पौरुषीः विपौरुषी तु विगुणा न तत्रान्येष्व
गमरतिविसङ्गाधिकी पौरुषी त्वाह हस्वतिः पितापितामहोपस्य जीवे च
प्रपितामहः विशत्सपापा भुक्तानुभूमिरव्याहृता परैः मुक्तिः सा पौरुषी
क्षेपादिगुणावहि पौरुषी वि पौरुषी च विगुणा परतः स्वाच्चिरजनीति

पंचविंशत्समापोरुषीति वा। वर्षाणि पंचविंशत्तु पोरुषो भोग उच्यते इति स्म
मेत एतत्॥ एषा च पक्षाणां मुक्तममध्यामाधमत्वेन च वस्यत इति वार्षिकभु
क्तिपक्ष उच्यतेः सप्तमादि वार्षिकारणां साक्षिणां बहुमुपलब्धेः नवति वा वि
कभुक्तिपक्षो मध्यमः सप्तवार्षिकसाक्षिकारणं कर्त्तृना वल्लभे पंचोत्तरशत
वार्षिकभुक्तिपक्षस्तथमः पंचदशोत्तरशवार्षिकसाक्षिणां कर्त्तृना प्युपल
ब्धेरिति। अत्रापवादमारुह्य हस्यतिः। भुक्तिस्त्रिपोरुषीस्थितेः स्वरेषां नात्र संश
यः अनित्यत्वे सपिंडत्वे सकुल्यात्मानसिद्धान्तोति। अत्रापि नानाविधो रूषीभु
क्तिः। स्वत्वगमिकाभावति सपिंडानां नुविपोरुष्यपि भुक्तिर्न स्वत्वगमिके
त्यर्थः। नत्रपुर्विभागस्य वक्ष्यमाणान्तात्॥ उच्यते सपिंडानां नुविपोरुष्यपि भुक्तिर्न स्वत्वगमिके

दमाह। नखिनोऽङ्गिनां चैव दंष्ट्रिणां मानतापिनं। हस्तस्वानां तथामेषां च धेनुना
नरोषपाक। ८८। नखिनो व्याह्वारदयः। अङ्गिनां गोमतिरिक्ताश्च जादयः। दंष्ट्रि
णां वराहदयः। एतेषां हस्तश्चोनाश्चोषामेषमहिवादीनां चानतापिनामान
नमाप्यंतीत्याननापिनस्तेषामारणाभिसंपिनाभावतावधेहं नुर्नरोष एतिरोषाभा
वकीर्त्तनचदगभावाधे। मनुष्यमारणादङ्गिनापि कुचिदपवादमाह। गुरुवाल
होत्रास्त्राणां च बहुश्रुताः। श्रानतापिनमापातेहमादेवा विचारयेत्। ८९।
गुरुवापो वत्समारणलक्षणः वलश्राशोऽशान्। चहोऽशीतिकावरः बहु
श्रुतः स एष बहुश्रुतो भवति। लोके वेदे वेदांगविद्याकोवाकोतिहासपुरा
णकुशलादपेक्षस्तद्विनिर्वाचनार्थं रिशता संस्कारैः संस्कृतस्त्रिषु कर्म

स्वभिरतः स सुवासा मपाचारिके धृभिर्विनीत इति गोतमो न्न लल्लरणो वा स्रणो
पघुपिबुहुश्रुत इत्यनेनैव ब्रह्मस्रणो पलक्षितस्योशापतीद्रियत्वेन ब्रह्मस्रण
स्य निरीति ब्रह्मस्रण इति वक्तुं पुनरुपादानं मेव मम तममाततोपिन वृत्त्यमारा
लक्षणे पारणामि संधिना श्रौयंतमपेहेतस्योनवेत्यविचार्युत् हस्यादेवः ना
पेविधिरागमप्राप्तत्वात् ॥ नाप्याततापि मागते पलापरां पक्षे ह्यनं चाप्राप्तमि
ति नियमः अहनन दोषश्रवणात् ॥ पापमेवाश्रयेदस्मान् हत्वेतायाततापि
न इति हनने दोषश्रवणाच्च ॥ आततापिनमुक्तं तत्र स्वाध्यापसंपुतः योन
ह्याहूयः प्राप्तो स्वमेधाफलं लभेदिति बार्हस्पत्ये अहनने फलश्रवणाच्च
अनेन आत्मरक्षणविधिति क्रमदोष एवाप्यनिपमस्य शेष इति निरस्तः ॥ फल

दोषयोः परस्परविरुद्धान्। नापि परिसंख्यानेदं र्यस्यानाततापि हनननिषेधस्य हि
सानिषेधकसामान्यसास्त्रेनैव प्राप्तवान्। किंच आचार्यप्रवक्तारं पितरं मानरे
गुरुं। न ह्यमात्रास्त्राणां प्राश्नसर्वोऽप्येव तपस्विनरति। मनुवचनमानतापि हि सा
निषेधं विनानर्थकमेव हि सामान्यसास्त्रेणैव निषिद्धत्वात्। अथ प्रत्य
वापानि शपथोपनार्थमिदं तस्यापि प्रायश्चित्तं गौरवेणैव सिद्धत्वात्। नापि
प्रतिप्रसवः नानतापिवपे दोषोऽप्यत्र गोत्रास्त्राणावधादिति सुमंतुना तत्रापि
पर्युदाशान्। अथ नानतापिवपेऽप्येवं दोषोऽप्यत्र परं गोत्रास्त्राणात्मानं
प्रापिश्चित्तं कुर्यादित्यग्रेन नाप्यत्रावतिष्ठन्तीयमेवं श्रुत्वा प्रवक्तारो ना
र्थस्य एतौ ननु सवधप्रायश्चित्तपवादाः। र्यत्वं हि तीपस्यानाततापिवपे

दोषप्रतिपादकत्वेन नीयस्य गोत्रास्त्राणाहेतुकप्रापश्चिन्नागज्ज्ञानप्रतिपादकत्वं
मिति भवदेव व्याख्यानुशरणं कार्यं न सांस्तानावदस्य गोत्रास्त्राणादिति पागे दोष
सत्रेति हि नीयश्चानर्थक्ये दुःपरिहरमेव। सर्वमनातनापिवधे प्रापश्चिन्नवि
धानादेव दोषसिद्धिः। किंच नानातनापिवध इति॥ सर्वोक्तवत्प्रत्ययप्रापश्चिन्नापचा
दोपि न चरते। हिरण्यं तमपि गोविधं न ह्यमाह्वैकदाचन॥ ह्यनानुप्रहरं नैव आस्त्राणां दे
दपारगं। कामनोपि चरेद्दीर्घादशाब्दे प्रवृत्तेन शुभमिति भविष्योपुराणावचनविरो
धान्॥ प्रापमेवाश्रयेदस्मान्दत्तेनानामापिन इति गीतवाक्यविरोधाच्च न वमरण
निप्रापश्चिन्नापचादोपमित्यपि सम्भवं॥ द्वादशवार्षिकस्यैवोपक्रामान्नस्य॥
दिदमेकमेव स्रजं मन्त्रव्यतेन गोत्रास्त्राणातिरिक्ताननापिवधे दोषाभाव इति सर्व

वचनानां पविरोधः। गुर्वादिपरं नुकोमुत्तिक्रमापेन व्याख्येयं। अतएव कात्यायनः।
अतन्नापि निबोद्धेतपः स्वाध्यायजन्यः वपस्मन्ननुनेव सातापैहीनेव पोभृगुः।
उद्धातानां नुपापानां हेतुर्दोषो न विद्यते। निवृत्तानां पथारंभाद्गुह्यं न वपस्मन्नर-
तिः। उत्क्रष्टे वपविषेधाहोपोभवति परं सुल्पः। कामकृते पितृवृत्तादशवार्षिक-
स्यैवाश्रमागम्यापादौ नु सर्वथैव दोषा भस्मन्नहेतुकं रूपतानामिति। न वृत्तं न-
पथाहननारंभानि वृत्तानामिति न वृत्तं न रात्रनतापिव धार्येण सुगुह्यं वृत्तपोने-
ति। तेन च० श्रुतेश्चैत्रासरासवधे अहत्वापीति वचनमनात्तातापि विषयं। त-
स्याहं प्रापश्चिन्नाभावापाभनूतानमात्रमेतदिदमपि पलापनाय संभवे वो-
नयं। सर्वत्र एवात्मानं गोवापेदिति श्रुतेरित्यलं विस्तरेण उक्त्वा भगवान्

[illegible]

सौतयाहं हनिहिंशुनामप्येषामेकेकोषामानेनातातापिनाशायोनिष्ठासंशकं वाक्यं
नदभिधानापोयतोनामोद्यमितः करोयेनासौः। तथा शापार्थं हि मुनयः सजलं पारि
मुद्यच्छति। अर्थं वर्णिविहितमर्थं वर्णमभिवादि। तेनाहं ताहननप्रसन्नो नानीतवि
पोनापिभाविक्रिपु उद्यतास्पादिसामभिव्याहारात्॥ एवमम्यत्राप्यनुसंधेयं। राजसुपि
शुनं परदोषनिवेदकं विवादमंतरेणः भायं पिरकीयामननुरक्तमतिक्लमिहं वला
भ्योक्तं शीतमस्मासौतया एतातातापिनो विद्यासमेतिपचयशिष्टसंख्यानुवादे
नपरिसंख्यायतोपशोहहः परत्वनग्रेयादेः स्वक्तनत्वेन रख्यापकः विज्ञं पनंतह
धर्महरस्तगगादिभेदकः अर्थो गृह्येति वादिस्तदुरश्रेयादीनम्या नप्याततापिने
धर्मत्ता। आहुः पथाहवशिष्टः अग्निदो गरदश्वैव शस्त्रपाणिर्धनापरः। दोत्रदा

एहरेवैवषडेनेआतनायिनः मस्यपुराणे॥ गृहदेवापत्तारतथापल्याभिगमिनं॥
अग्निदंगरदंचैवतथाचाभुषतापुधः॥ अभिचारचकुर्वाणंरजगामिवयैशुनंरने
हिकथितानोकेपरमाज्ञैरामनायिनः॥ तद्गुवाशिष्ठोपि॥ उद्यतासिःप्रियाधुंधान
रुजागरप्रदःअथर्वहंतातेजोवुःषडेनेआतनायिनइतिनेजोग्रोमघादिपायने
नब्रह्मतेजोनाशकरतानिनिमित्तान्मनपक्षनाएवस्यानेतयित्तंविदधाति। यथाक
मायनःअनाकारिनएवोयस्त्वपराधेप्रवर्ततेःप्राणद्वयापहारेचप्रक्षन्नस्यातनायिने
ति। एतेनप्रमपकारकवधेशेघारवपरंतुस्वल्पःएवमाक्षारयेयस्त्वनियतस्यात्सर
वभाक्॥ पश्चाद्यःसोप्यसत्कारीएवैतिविनयो गुरुरितिस्मरणान्। उक्तमध्यायम्

सौतथाहं निहिंष्टानामप्येषामेकेकोपामानेनानानापिनाशायोनिष्टासंशकंवाक्यं
नदभिधानायोयनौनामोयमित्तःकरोपेनासौः। तथाशापार्थं हिमुनयःसजलपारि
मुघच्छति। अर्थवृत्तिविहितमार्थवृत्तमभिवादादि। तेनाहंताहननप्रवृत्तौनानीतवि
पोनापिभाविक्किपुउघृतास्वादिसामभिव्याहारात्॥ एवमप्यत्राप्यनुसंधेयं। राजसुपि
शुनपरदोषनिवेदकंविवादमंतरेणः। भायपिरकीयामननुरक्तमतिक्कमित्तं वला
भोक्तुं शीतमस्यासौतथाएतानानातनापिनोविद्यान्समेतिपचयशिष्टसंख्यानुवादे
नपरिसंख्यायतोपशोहहरःपरत्तनग्रंथादेः। स्वक्ततत्त्वेनरत्वापकःविज्ञपनंतह
धर्महरस्तगादिभेदकः। अर्थोगृह्येत्त्रादिसुदुरश्रेयादीनम्यानप्यातनापिने
धर्मत्वा। आहुःपथाहवशिष्टः। अग्निदेगगरदश्वेवशस्त्रपारिर्धनापरः। द्वेवृत्त

एहरेवैवषडेनेआतनापिनः मस्यपुराणे॥ गृहदेवापत्तारतथापत्त्याभिगमिनं॥
अग्निदंगरदं वैवतथाचाभुघनापुधः॥ अभिचारचकुर्वाणंरजगमिवयेमुनंरजं
हिकथितानोकेपर्मैराननापिनः॥ तद्गुवाशिखोपि॥ उद्यतासिःप्रियापुंषीधान
रुर्जागरप्रदःअथर्वःहंतातेजोवुःषडेनेआतनापिनइतिनेजोघोमघादिपापने
नब्रह्मतेजोनाशकरतानिनिमित्तान्मनपक्ष्मनाएवस्यानेनयित्तंविदधाति। यथाका
त्यापनःअनाहारिनएवोयस्तपराधेप्रवर्ततेःप्राणद्रव्यापहारेचप्रवृत्तस्तस्यातनापिने
ति। एतेनप्रमपकारकवधेशेवारवपरंतुस्वल्पःएवमाहारयेयस्तनियतस्यात्सर
वभाक्॥ पश्चाद्यःसोपुसन्कारीएवैतिविनयो गुरुरितिस्मरणम्। उक्तमध्यायम्

प्रसंरति। उद्देशनस्तकस्येनोपरेदं विधिर्मया सर्वेषामपराधानां विस्तरादिति
स्तरः ८५ ३ ॥ हेपरेन्कार्यन्कार्यधारणाद्देवमेवयाभगवता विस्नुना मेतु
भ्यसर्वेषां व्यवहारपरद्वयोजकानामपराधानामहेशतोनामग्रहं विस्तरा
त्कारूपनातिविस्तरो विस्तरमतिज्ञानोति संक्षिप्तः। स्वल्पैः शब्दैर्हृदयविधिः क
थितः अनुक्तदंडेषु पराधेषु कथयिष्ये त आहः ॥ अपराधेषु चो मेव ज्ञात्वा जाति
धनं वयः ८३ प्रकल्पयेद्राजा समं ब्राह्मणैः सह ८५ ४। ये अपराधेषु अराणां पा
पादिषु मया दंडो नाभिहतः। तेषु मेषु च जनस्थितिं वै विद्वाद्भूमयमानेषु जातिज
सराणां हि कथनचरुत्पवावयो वात्स्यवार्हकादिचकाराद्देशकालवृत्तसक्त

मपि ज्ञात्वा ब्राह्मणैरभियुक्तैरनियुक्तैश्च सह सम्पन्नं त्रयित्वा द्वा एव मयः
दमनक्षमं प्रकल्पयेत् यथाह योगीश्वरः ज्ञात्वा पराधंदेष्टं च कालं
मथापि वा वयः कर्मच विज्ञेयं च दंडं दंडेषु पातयेदिति उक्तं दंडविधे
शेषमाह दंडं प्रमेचय नंदं द्वा द्विगुणं दंडमाचरेत् नियुक्तश्चाप्यप्ये
द्वानंदकोरी नराधमः ५५ यो दंडाधिकारो ज्ञानियुक्तः स च दंडय
दित्येवमुच्यते दंडानां दंडानां दंडाणां च दंडं करोति तदा सौ दंडय स्या
वानंदं द्वा द्विगुणं दंडं दंडयः बंधने तु विशेषमाह योगीश्वरः अवध्यं य
वद्भाति वध्यं यश्च प्रमुच्यति अप्राप्य च वहा रं च सदा येषां दममुत्तममिति
ज्ञाप्य त्रयं च वायमाह मुः यावानवध्यस्य वधेतावान्वेद्यस्य मोक्षो

धर्मेन्यतेर्हृषो धर्मस्तु विनियद्यत इति प्रायश्चित्तमप्यत्राह वशिष्ठः इंदो
 गे राजैकरात्रमुपवसेत त्रिरात्रं पुरोहितः कृद्मदंडपदंडने पुरोहितस्त्रिर
 राजेति अन्यायगृहीतस्य दंडस्य प्रतिपत्तिमाह योगीश्वरः राज्ञाऽन्या
 नयो दंडो गृहीतो वंशगायतं निवेद्य दद्याद्विप्रेभ्यः स्वयं त्रिंशद्गुणीकृत
 ति दुर्दृष्टव्यवहारोऽपि पुनर्द्वेष्टव्य इत्याह सागव इदं दृष्टं स्तु पुनर्द्वेष्टव्यव
 नृयेण तु सभ्याः सर्जा यनो दंडा विवादिगुणं दममिति १५ यथोक्तं दंडानु
 फलोक्तिं व्याजेनोक्तं मुपसंहरति यस्य चौरः पुरेनास्ति नान्यस्त्रीगोन
 वा कृ न साहसिक दंडो सराजा शक्रलोकाभाक् १६ यस्य भूतः पुरे राष्ट्रे चो
 रहरिकका पुरुषसाहसिक दंडो नाशकास्तदंडमयेन न संति सराजा प्रा
 कभागाववो नात्र दंडविद्योऽयमसंशयः १६ इति श्री विष्णु

एवंपंचमेनर्गादाभातिरिक्ता निपदानिदेजाभिधानमुखेनचख्यायेदानीषष्ट
ध्यायेत्तरगादानंनिरूपयन्नि। तत्स्वरूपमाह नारदः॥ त्रगादेपमदेयंचयेनय
त्रयथाचयन्॥ दानग्रहणधर्मश्चत्रगादानमितिस्मृतमिति॥ तच्चाचमणो
देयादेयाधिकारकालप्रकारः पंचविधाउन्नमणोदानादानेद्विविधेनत्रोन्न
मर्गाद्यादानविधिमाह॥ तदाक्षेपापितरेषां। अथोन्नमर्गो धर्मणापथा
रत्नमर्थगृहीयान्। १ अथेत्यधिकारः उन्नमर्गो त्रगाप्रोक्ताअधुमर्गाह
राग्रहीतुर्पथादन्नपपासंख्यापपाहृद्वापपापरिभाषपापहृत्संरत्नंनत्रथे
वगृहीयान्॥ तद्विपरिमाणमाह। द्विकं त्रिकंचतुष्टुपंचकंशतैर्वर्णानुक्रमे
णाप्रतिमासं॥ २॥ द्वौवृद्धिर्दीपतेयस्मिन् शतेनद्विकंशतमेवत्रिकाहिशेवेषु

नदस्मिन् हृष्यापलाभः। शुक्लोपदादीपत इति कवः॥ शतेहोत्रीनवतुरख्यं च पंच
 ब्राह्मणादिचरणादधमर्गा न्यतिमासमुत्तमर्गो वृद्धिगृहीतः॥ इपंचवधाल
 ग्रंकेप्रयोगे च वृद्धिः। संबंधकादौ तु विशेषमाख्यासः संबंधे भागप्राप्तिः
 पाष्टो भागः सलनके। निराधाने द्विकं शतेमासस्त्राम उदाहृत इति॥ सेरंच वृ
 द्धिः। प्रतिमासं गृह्यत इति कालिका। अन्नापि निश्चो नारदे नो ज्ञाता कापि का
 कालिका वै च कारिणा वत्तथापरा॥ वृत्तवृद्धिश्च शास्त्रेषु तस्य वृद्धिचतुर्विधे
 ति। तद्वत्तरागनप्यारुसर्वं। कायाविरोधि नो शश्च त्वरागपारादिकापि रि
 का॥ प्रतिमासं श्रवुंती वृद्धिः सा कालिकामता॥ वृद्धिः सा कारिणानाम्।
 परिणिकेन स्वपक्वता॥ वृद्धरपि पुनर्द्विश्चक्रम वृद्धिरुदाहृतेति। अत्र वि

शेषमाह चरस्यतिः॥ च द्विश्चतुर्विधा प्रोक्ता पंचाध्यायेः प्रकीर्तिता। च द्विधा मेः स
माख्याता त्वनः स्नाग्निबोधनः॥ कापिका कालिका वैवचक च द्विस्तथा परा। का
रिना च शिखां च द्विर्भोगलाभस्तथेव च। कापिका कर्म संपुत्ते नि विशेषः॥ अन्य
दुत्तेन समानः॥ प्रसुरं गृह्यते पानुशिखा च द्विस्त सामाना गृह्यतोपः शदत्तेन
भोगलाभः प्रकीर्तितरति। पदानुशिखा च द्विः कापिकेव परा परादिकं पि
केनिलत्तरा ज्ञदा पंचपा पदानु कर्म कारण कापिका लक्षणं तदा। षोडशर्थः
नेषो भोगः शदो धाम्यमिनि कारिना च द्विमाह। सर्वे वर्णा वा स्वप्रतिपन्नां च द्वि
दधुः॥ ३॥ सर्वे ब्राह्मणा रपो धर्मणाः स्वप्रतिपन्नां स्वेष्टपांगी कृतां च द्वि सर्वे
षु वर्णेषु दधुरनुत्तजा वपिवर्णा ग्रहणमनुलोमजप्रतिलोमनप्राप्त्यर्थः। पथा

हयोगीश्वरः॥ दधुः स्वकृताहृदि सर्वे सर्वा सुजातिमिति॥ अधमर्णविशेषेण हृदि
 विशेषमाह स एव॥ कातरगास्त दशकं सामुद्राविंशकं शतमिति॥ प्रकृता
 मपि हृदि माह॥ प्रकृता मपि वत्सरानि क्रमेण यथा विहितं॥ ४॥ सर्वे सर्वेषु
 पाविता यो वत्सना मपि हृदि संवत्सरानि क्रमेण यथा विहितं हि कृशनादि क्र
 मेण दधुः यथा ह कासापनः पोषाविन कमादायन मरदत्वादि शं व्रजेत्॥ ७
 ह्रं संवत्सरान्न स्पत हनं हृदि मा प्रुपातदिति॥ एतच्चाप्रतिपाविने प्रतिपावि
 ने तु सा एवाह॥ कृतो द्वार मरदत्वा यो पाविनस्तदि शं व्रजेत्॥ ७ ह्रं मा सत्रया
 न्न स्पत हनं हृदि मा प्रुपादिति॥ कृतो द्वार पविन का॥ देशातरा मनाभावे तु
 पावन कालादेव हृदि मा सह एव॥ त्वदशोपि स्थितो पल्लव दद्याद्वा चितः

कृषिन् ॥ तन्तोकारिनां हृदि मनिष्ठं तं वरापयेदिनि । तन्तोपावनकालान् श्री
निदत्ते तु वत्स एहं हृदि माह नारदः न हृदिः श्रीनिदत्तानां दपा वत्ना कारिता कृ
षिन् ॥ अनाकारि नमपू ह्वं वत्स एहं हृदि वहुं न शनि । पाविने तु तस्मिन् नर्वागापि
हृदि विशेषमाह स एव । श्रीनिदत्तं तु पत्किं वितन्व वहुं मपाविने । पात्यमानमद
त्तं चेह ह्वं ते पंचकं शतगिनि । अथापि पावनकालादेव हृदि ॥ अपाविने तु स
एव । परापं गृहीन्यानुषो मूल्यं भूतिमा सोरंडोपश्च प्रकल्पितः ॥ ह्यथा दानादिक
पशावहुं तेना विवाहो नाशति पराव मूल्ये हृदि भावः प्रवासप्रतिपावनाभावेमा
सेत्सोपथावस्थाने प्रतिपावप्रतिपावनाभावेव तेपा ॥ अथापर्वकान्ते वचन
विरोधापत्तेः ॥ संवत्तोपि । न हृदि स्त्रीधने लाभे निहि मेव पथास्थिते । संदिग्धे

प्रतिभास्येव यदि न स्यात्स्वपंक्तनेति। स्त्रीपुत्रे अणत्वेन गृहीते लाभे कीनस्य वसु
 वृत्तनः देपत्वेन स्त्रीकृते यथा स्थिते अणारवेर्त्तिने। संदिग्धे अतिरिक्ते अण
 दो प्रतिभास्ये प्रतिभुवादे पेक्क विहृद्वापवादमाह॥ आधुपभोगे हृद्वाभावः५।
 गृहीते पुत्रे विस्वासाद्यमध्यमणौ नौत्तमणौ सवद्वस्त्राद्यौ पसेसा आधिः न
 त्वेत्तरा माह वारदः॥ आधिक्यपत्तया यिसा विज्ञेयो हिलत्तराः॥ जगमस्या
 वरश्चेव स पुनर्हि विधः स्मृतः विस्वासाद्यैर्गोशोध्यश्च स पुनर्हि विधः स्मृ
 तः॥ कृतकालो पुत्रे यश्चावहे यो पुनस्तथा॥ स पुनर्हि विधः प्रोक्तो गो
 प्याभोगस्तथैव चेति। अणः शोध्यपस्यासौ अणशोध्यश्च अणशोध्य नार्थ
 इति यावत्। कृते परिभाषिते काले उपवीयते यो च न इति कृतकालो पुत्रे यः

पाववहेपंपावहरादानंस्यापितेपावदेपोधनः गोप्योगोपनीयः भोग्योभागी
हः। तत्रगोप्यसाधेभोगोउत्तमर्गोवृद्धिनंलभेतेसर्पः पथाहयोगीश्वरः। गोपाधि
भोगेनोद्धिरिति। महत्तिभोगइस्वल्पभोगेतुहं हृदिहानिः पथाहमनुःपः स्वा
मिनाननुज्ञानमाधिभुंक्ते विवहराणः। तेनाहं हृदिभोक्तायातस्यभोगस्यनिकृ
तिरिति। पञ्चगुल्येषुप्रभोगेमहत्त्वपितृहृदिहान्यासमपानिक्रमादितिवि
ज्ञानेस्वरव्याख्यानंनमनुवचनविरोधारुपेत्वं। भोगस्यापिसहृदिवत्स्यात्त
भोगेनयवहारत्नमत्वेपितृभावः सोपकारेथरापितइतिहृदस्यनिस्मरणा
त्। क्वचिहृदनानेनसहृदिनाशस्यविकल्पमाहकात्यायनः अकामम
ननुज्ञानमाधिपाः कर्मकारयेन्। भोक्ताकर्मफलरोप्याहृदिवानलभेनस

१३३ इति। कर्मफलवेतने। दास्यायाधिविषयमेतत्॥ आस्यनिकाविनासेनारु॥ देवरा
जोपघातादृतेविनष्टमाधिमुत्तमरोगोदघात॥ इ॥ विविधमप्याधिसदोषेनवि
नासेमुत्तमरोगामूल्यकल्पनयाधर्मरोगोदघात॥ पृथग्मासाः॥ ग्रहीतरो
षानष्टश्रेष्ठोदघादिकोभवेत्। अणसत्तामसंशोधनमूल्येदाप्यनेधनी
ति। विज्ञानश्चेत्पूर्ववत्कल्पादेयः नष्टोदघोविनष्टश्चेत्तियोमिस्मरणान्॥ वि
नष्टोत्रद्विक्ततिगतः॥ परंतुदेवराजोपघातंविनाविनष्टेमूल्यनाशः स्यान्दे
राजकृताहतइतिनारदस्मरणान्॥ मूल्यनाशस्त्याधिमूल्येसाप्ते। मूल्येवृद्धे
रप्पुपलक्षणः॥ इ॥ इष्टापिकन्यायात्॥ मूनाधिकमूल्येनाधोसवृद्धिकमूनां
दनाधिमूल्यगृहीतान्॥ बहुमूल्यपत्रनेष्टमृणिकंतत्रतोषयेदिति। वार्हस्प

स्मान्॥ देवराजोपचानेत्वाध्वं नरमृणं वा स हृदिक मधमर्गो रघान्॥ ० श्री न
साय हने ते त्रेण ज्ञा चेवा प्रहारितो आधिरमाथ कर्त्तव्यो देवं वाध निनेधन मि
नि स्मरणान्॥ श्री न शो नि देविक मात्रोपलक्षणं॥ रत्नमारा स्पासारत्नेष्वाधं नरं
वा रेपरत्नमारा गोष्पासारत्नां॥ फात श्री रत्नमधिपोधने संवाधिनीधवेदि नियो गि
स्मरणान् क्वचिदविनष्टमप्याधिसुत्तमर्गो न रघादि साहयोगीश्वरः॥ आधि
प्राणपोहि गुणधने वां रे नमोत्पतेः काले काले च नो न रपेदि ति॥ तद्वा हि गु
णीभूते मूले पद्याधिर्नमो च्यते॥ साक्षाधिर्नमो ह्यत्र मर्गस्यैव संभवतीत्यर्थः॥ दे
गुणवेदे हि ररापि प्रापेरावस्त्रुधा माद्रौ वतुसे गुणपादि रघुमंतये वक्तु न
कालावधिखधिकाले नमो च्यते चेन्न सती ति॥ अत्र विदोषमाह व्यासः॥ हिर

रापेहि गुणा भूने श्लोकैकानावापो। वधकस्वधनी स्वामी हि स माहं प्रतीत्य च॥
 नरेन राधुनंदत्वा अरागो वंधमवाप्नुयादिति॥ हे गुणपे वधो चानी ते वनुर्हं शदिना
 नेतरमाधा वधर्मरास्पृशन्ने निवर्त्तने उन्नमरा ससत्त्वमुमघनश्मर्थः २२ चरि
 रपादि विषयं हि रापो पादानात्। वस्त्रादौ नुहहस्युतिः। श्लोकैकानावापो शानला मे
 ह्यधस्वामी धनी भवेत्॥ अतिगर्भे रशा हे नु अरागो मोहिनुमर्हतीति। शानला
 मे वै गुणादिना ह्यनुमत्तौ अपंचाधिना शो अरागसमाना धि विषयः मूना
 धि क मूलेत्वा पो हि गुणा श्ममेव देपनाशः चरित्रं वंधक क्तनं स ह्युपपद्ये
 न मिनिपो गि स्पुराणात्। चरित्रं अद्वा अपस्तेन प मूना धि क मूलेत्वं वंध की क्त
 नं न वेमर्थः। अरागिका सं निधौ नुहहस्युतिः। हि रापे हि गुणा भूने मृते न वेध

मर्तिने। आधिराजे निवेद्याथ विणीक्रीतससाहिकं। सप्तद्विकंगृहीत्वा नुशेषं
राजस्य धार्ययेदिति। भोग्पाधेस्तननाशः फलभोग्पोन नश्यतीति योगिस्मर
णात्। अस्तनकाले विषयं चैनम्॥ आधिविशेषमोचनकालमाह॥ अस्तनद्वौ
प्रविष्टावामाप्ति॥७॥ आधिर्हि विधौ विस्तरार्थोऽत्राणापकरणार्थस्वअणापा
करणार्थोऽपि त्रिविधोऽह्निमात्रापकरणार्थः मूलमात्रापकरणार्थः सप्तद्वि
कर्णपकरणार्थश्च। यथैतद्रोमहिषाद्युमलेन द्रव्येणाह्निमूलसप्तद्विकमु
रावाचपाग्राह्यमिति परिभाषाधर्मो नैतन्मरणपारोमध्यैनेवागवादिदी
पतइति नमेन ह्यापायिमाचस्तल्लोकिताः न अह्निमात्रापकारणार्था यदा
धीकृतंगवादिनद्रुमन्तेन द्रव्येणां न ह्द्वौ ह्द्वौ रजमनेह्निर्ह्द्वौ न मोनाग

इति पावनम् । तस्मिन् विष्टे प्राप्ते मूलद्रव्यं गृहीत्वा आपि मुक्तमणो धर्मणा पदपा
 नम् । यथा ह व्यासः । फलभोगं परीकालं दत्त्वा द्रव्यं च सामकम् । अतो न राधाने द
 त्वात्तरागी बंधमवाप्नुयादिति । फलभोगं फलभोगार्थं दत्तं त्वद्विषमदानेन
 एण कालमापि सामकसममेव सामकं मूलद्रव्यं दत्त्वा प्राप्नुयादशीतिपरि
 नरं नरमध्यमवत्सहस्रिकं धनं दत्त्वा नीतिनरात् एणैव काले बंधं प्राप्नुयादि
 ति । अस्यापवादमाह ब्रह्मसूत्रः । यदि प्रकृतिं न नस्यात्तदा न धनं धनभाग्य
 नी । अरागी च न लभेत्तुं धनं परस्परमनेति । यद्विदुः धनं प्रकृतं प्रविष्टं त्वदे
 रप्यधिकफलं स्यात्तदा न धनभाग्यनी परिभाषितारधिकस्य प्राप्त्या न
 आपि पावदधिकं प्राप्तम् ॥ तान्मूलं न कार्यं पावनं प्राप्तं नावहेत्तमेव । अ

षष्ठद्वेष्टपपपापंनदामूलंदत्तापिनलभेह्यंकिंनुत्तद्विशेषमपिदत्तेवेनर्थः
पुनरुभपापवादमाह॥परस्परमतेविनेति।यदिप्रकृषितमिषादि।परस्पर
मतेविना।परस्परमतेनूत्तद्वमेवपिपावन्मूलदानेभूक्तेनित्तद्वद्वमेवपि
मूलदानेनस्वभतेधर्मराशेतिअस्यापवादमाह॥नस्यावरमापिमृतेवचना
त्॥८॥पावद्वद्विल्लाभमेवन्वपेदमाभवनाद्युपभोक्तव्येति॥वचनमक्ति
विनापत्रद्वद्वपकरणपाम्रवरणादिस्थावरमधिकृतं।द्वन्नामद्वद्विप्रवेशो
पिनतदुत्तमराशेदद्यात्॥किंनुत्तदनेतरमपिभुंजीतेवपावन्मूललाभे॥
आधिस्तुभुज्यतेनावद्यावतत्रप्रदीपतइतियोगिस्मरणात्॥स्यावरमिति
वचनाज्जगमेवागवादेविनापिपरिभाषावचनं।द्वद्विल्लाभेमोहोगमे

ते। भोगाधिके फलप्रसात्तन्निस्वरगान्॥ पथाहकात्मापनः। अकामम
 मननुज्ञानमाधिपत्कर्मस्नकरपेत्॥ भोक्ताधर्मफलंदापोहृद्विवातल
 भेतसइति। अकामं वलात्कारेणं स्पृष्टननुज्ञानमपरिभाषितमाधिग
 वादिपत्कर्मकारयेत्तत्फलं दुग्धादिद्वयं भोक्तोत्तमराणवाधमरा
 स्पदापोहृद्विवासापुश्नि कुतेवचनादित्यनेन वतादशपरिभाषा
 ववनेतावदेव भोगो अधिके भोगो मूलनाशोपीत्यवगम्यते। यदि प्र
 कर्षितमित्यादि सर्वोक्तं स्रहस्यति वचनात्। मूलापानयार्थं स्या
 येमोचनाकालमाह॥ गृहीतधानप्रवेशार्थमेव तस्यो वरं वनेतं हृत्ते
 धनप्रवेशे दद्यात्॥ ८॥ गृहीतधनं मूलं तत्प्रवेशार्थं तस्यति पादना

ये पञ्चप्यावरं देवो धनादिबंधकत्वे च दत्तमथमर्गो रानह्यधकं गृहीतधनस्य
मूलस्य प्रवेशो प्रत्यागमे स मुक्तमर्गो दद्यात् ॥ गृहीतमिति स त्वद्विकस्याप्युप
लक्षणां । तेन स त्वद्विकमूलोपकरणार्थं व्याधिरधुमन्नेनावतिद्वये प्रवि
ष्टे सति मोच्यति । पथात्तदस्यतिः देवादिकं यदा भुङ्क्तमसंतमाधिकं नतः
मूलो वपं प्रविष्टं चेन्न दाधिप्राप्नुपाह्वणीः परिभाष्यपदात्वे च दद्यात्तु धनिके
करणी ॥ प्रविष्टे सोदयेद्वये प्रदातव्यं नयाममेति । उक्तपरिभाषाया नतो मूलारस्य
नमपि कं त्वद्वये पिपर्याप्तं यदा भुङ्क्तं तेन मूलोदाये प्रविष्टे आधिप्राप्नुपादित्वर्थः
आधि मोचने कालांतरमप्याह्वणी श्वरः उपस्थितस्य मोक्तव्य आधिस्तेनो म
या भवेत् ॥ जयोजके सति धनं कुले न्यस्याधिमाप्नुयादिति । उक्तमर्गो असति त

हंपुद्गलं दत्त्वापि गृहीतार्थः। पक्षान्तरमप्याह स एव॥ तत्कालकृतमूल्यो व
 त्तिष्ठेदक्षद्विक्रयः पुनरपि क्वचिदपवादमाह॥ दीपमानं प्रयुक्तं यमुन्न
 र्गस्य। गृह्यनस्ततः परं न वर्द्धते। १० अधुमर्गो वन्न दीपमानं यद्युद्यतमर्गो वि
 लोभेन न गृह्याति तदा ततश्च परं न वर्द्धते मध्यस्थहस्ते स्य पित्तं वै र्घं याह योग
 श्वरः दीपमानं न गृह्याति प्रयुक्तमपि स्वकंधनं॥ मध्यस्थस्यापित्तं तत्स्थानं
 वर्द्धते न ततः परमिति। तद्वद्वेः परमावधिमाहः॥ हिरण्यस्यापरा तद्विहिं गुराणां
 हर्षार्थं प्रयुक्तं स हिरण्यस्य सुवर्णं रजतमुदाहरेः स्वस्वकालग्रहणो नैकी भूत
 तद्विरेकदेव गृह्यमाणं हि गुरो वपरा नातो धिकाया ह्येति यथाह मनुः॥ कुश
 दक्षद्विहै गुराणां नात्येति सक्तदाहति। यद्यपि मूला हि गुरोति मूलेन सह वै

एषं प्रतीयते तथापि ग्राह्यं स्याद्विगुणं। इदं प्रयुक्तं धनिना सदेतिकात्पापनेन प्रयु
क्तस्यैव द्वैगुणपाभिधानां नमस्तेनासह द्वैगुणं सिद्ध्यति। एवमुत्तरत्रापि ज्ञेयं। धा
म्यस्य त्रिगुणाः १२ प्रयुक्तं धांम्यं विरमग्रहीत तद्विहकं त्रिगुणमेव ग्राह्यं नाधिकं। व
स्त्रस्य चतुर्गुणाः १३ प्रयुक्तं च त्रिं विरमग्रहीत तद्विहकं चतुर्गुणमेव ग्राह्यं नाधि
कं। रसस्य षड्गुणाः १४ रसस्य तैलचूर्णादेश्चिरमग्रहीत तद्विहकं स्याद्वैगुणो व
द्विहर्नाधिका तदस्य तिलकद्विहवैलक्षण्यात्माह। हिरण्यस्य द्विगुणा द्विहस्त्रि
गुणा वस्त्रकुप्यके॥ धान्ये चतुर्गुणा प्रोक्ता शरे वाघं लवेषु च। कुप्यं च पुसीसारि
शरः क्षेत्रफलं। वाघो वलीवर्द्धादिः लव उरगी च मणदिः उक्ता पंचगुणा शाको
वीक्षेक्षोषर्मुणा स्मृताः लवणा ज्ञेह मधेषु द्विहिरष्टगुणा स्मृता। गुडे समधुनि

वैवोक्ताप्रयुक्ते विरकालिकेति कीजा निरुपपन्नादीनां च कारणे लारे रपि
 लानां चैव सर्वेषां मधात्ता वैवसर्यि धामितिकायाया पुनस्मरणान् ॥ तद्देशक
 लादिव शोनव्यवस्थाप्यं ॥ एवं स्मृतं तदगम्यपि ॥ इत्यविशेषे ह्यहिविशेषमाह
 संततिस्त्री पञ्चनां ॥ १५ ॥ यदा पुनः कश्चित्त्वयं पोषणा समर्थं सन्मुदिसंनति
 कामनया स्त्री दासीः पञ्चनगतादीन् वा प्रयुक्ते स्त्रीरपरिवर्था र्थो च गृह्णाति ॥
 दाना सा ह्यहिविः संततिरेव भवति नाम्ना ॥ अपमर्गं गृहे यापयन्ना निजनयंति
 वभिरपमैः सहित्वा प्रत्यर्पणीया इत्यर्थः ॥ यदि तान प्रसूयते तदा स्वगृहस्था प्र
 स्नस्न एकापम्य सहिताः तस्याने पाद इति ह्यहिवृत्ता ये संततो संख्यात र प्र
 पकभावेन प्रथमोपस्थितैकत्वं परिभागे कारणभावात् ॥ अद्याप्यह्यहिव

किं एव कर्मा सञ्च वर्मो पुषे एकां ग शरणा मक्षपा ॥ १६ ॥ किं एवं सुरोपादान कार
मधूक पुष्पादि ॥ सुरावी जं किं एव कमिति सार्द्धा स्मरणात् ॥ कार्पा समस्त लं
त्रं प्रसिद्धं चर्म हति ॥ वर्मेति पाठे कवचं ॥ आपुधं शस्त्रं एकां गारौ प्रसिद्धौ एव
मक्षपात्तद्धिः ॥ कदापि न निवर्तत इत्यर्थः ॥ यथा ह त्वहस्यति ॥ नृणां काये एका
त्र किं एव वर्मेर्मो स्थि वर्मो र्णा हेतु पुष्प फलानां च त्वहस्यति स्तन निवर्तते इति ॥ प्र
इयं वक्तुमशक्तेर्ला च वार्थमाह ॥ अनुक्तानां हि गुणाः ॥ १७ ॥ सर्वत्र अनुक्तानां इ
रामणि मुक्ता प्रवालादीनां हि गुणा परा त्वह्निः ॥ यथा ह कात्यायनः ॥ मणि मु
प्रवालानां शुवर्ग रजतस्या च तिष्ठति हि गुणा त्वह्निः ॥ फालं कै टा विकस्य चेति
तिष्ठतवर्द्धमाना फाल फला भवे कै टं कीट भवे त्रसरादि आविकं कं वलादि ॥ य

तेष्वप्यारत्नेमर्थगुह्यीपादितितत्रविशेषमाहाप्रपुन्यमर्थपथाकथंचित्सा
 न्नराज्ञोवाच्यंस्यात्॥१८॥तत्रप्रर्थप्रपुन्यमर्थमधमर्णोनाभ्युपगन्तुमर्णो
 कथंचित्दुर्मादिभिरुपायैरुक्ताधपन्नराज्ञोवाच्योभितारणोयःस्यात्॥यथा
 गीश्वरः॥प्रपन्नसाधुयन्नर्थनवाच्योनृपतेर्भवेदिति॥अप्रतिपन्नसाधुपतो
 माहाकात्यायनः॥पीऽपेष्टोधुनीकश्चिरदणीकान्पापवादिनी॥तस्मादर्थान्
 येततेत्समंचानुपादुममिति॥धर्मादीनुपायानाहमनुः॥धर्मराव्यवहारेण
 नाचरितेनचप्रपुन्यंसाधपदर्थपचमेनचलेनैवेति॥धर्मःसत्यवाक्यः
 हासाहायुषामासःछलमुत्सवादिद्याजेनाहरण॥अचरितमुपवासः
 धनादिप्रधमार्णोप्रत्याह॥साधमानश्चैद्राजानमभिगच्छेत्तत्समंयं॥

अधुपगतमर्थं साध्यामानोपायमानो यदि राजानमभिगच्छेद्राजे निवेदयति॥
तदा सो तत्समं दंष्ट्रस्तद्वनं च दाप्यः॥ पपाह योगीश्वरः॥ साध्यामानो न्यपंगच्छेद्वा
निवेदयति दंष्ट्रो दाप्यश्च तद्वनमिति॥ दापनप्रकारमाह॥ कात्यायनः॥ राजा तु स्वा
मिने विप्रं सात्वेनैव प्रदापयेत्॥ देशचारेण चान्यास्तदुदयान् संपीड्य दापयेत्॥ रि
क्पुनं शुद्धं वा पिच्छानेनैव प्रदापयेदिति॥ असक्तसोक्तमर्गस्य रत्नार्थसाधने ध
र्मरास्य दंडमाह॥ उक्तमर्गश्चेद्राजमिपातद्विभावितो धर्मरागो रत्ने धनदशभागा स
म्पित्तं दंडं दद्यात्॥ २० विप्रतिपन्नमर्थं साधयितुमुक्तमर्गो यदि राजे निवेदयति॥ तदा
तद्विभावितस्तेन रत्नांगीकारितो धर्मरागो रत्ने साधिनस्य धनस्य दशमशसमान
मृगातिरिक्तं दंडं दद्यात्॥ पञ्चक्रणिकः साधनोपस्तदो रत्नान् प्रयच्छति॥ राजा

१४.

रापपिद्यः स्यात्पुत्रीत्वांशं तु विशंकमिति नारदवचने दत्ते त्स्याधनविषयमुक्तमरणो
त्वांशं तु विशंकमिति व्याख्येयं ॥ तत्रैवोक्तमरणं प्रत्याह ॥ प्राप्तये श्रोत्रमरणं वि
नित्तमशमं ॥ ११ ॥ राजविभावना प्राप्तस्यार्थस्य विशनित्तममशं मुक्तमरणं राजे म
त्वेन दद्यात् ॥ पदुक्तं विभावित्वा द्दशमो वंशं शो राजगृहीयादिति तत्सायवा
माह ॥ सार्वापलाप्येकदेशविभावितोपि सर्वदद्यात् ॥ १२ ॥ पस्त्वनेकवस्त्वभियो
समेवापलपतिनाहमेषु किमपि धारयामीति सद्येकादेशमपि विभावितो
कारितस्तदा सर्वमेवामिपुक्तमर्थमिभियोक्ते दद्यात् ॥ अपिशब्दाद्भजेन
मदं उच्यते ॥ पथाह योगीश्वरः ॥ निह्नावेभावितो दद्याद्द्वयं राजे च तत्सममिति ॥ ३
चेयमेवामर्थानामधेरकमप्यर्थमर्थीभवपतिनदा सर्वानप्यर्थान् ॥ अ

रास्यामीति सावर्धमेप्रतिवचनेऽष्टयं। अनेकार्थाभिपुन्नेन सर्वव्यपलापिन
विभाविते कदेशेन देयं यदभिपुज्यते इति। नारदेशनापलापे वैशिष्ट्या मिधान
न॥ अथ यत्त्वनेकार्थाभियोगे तु यावत्साधयेद्भूतं॥ साक्षिभिस्त्यावदेवा सोल
भने साधितं धनमिति कात्यायनीयं द्रष्टव्यं॥ पुत्रादिदेयपित्राहूणा विषयमिति
प्राच॥ पत्नसाधार्थं सेपि गदिते साक्षिभिः सकलं लभेत्॥ स्त्रीसंसिद्धिपुन्ने
वत्तावत्तेव साहसादि सिद्धेः। विभावनसाधनान्पारः। तस्य च भावनास्ति स्त्रोभ
वंति लिखितं साक्षिणाः समयक्रिया च॥ २३ भावते साधने विप्रतिपन्नो
र्थो अनयेति भावनाप्रमाणपहुतिस्तस्य करणस्या लिखितायास्ति श्रोम
वंति तत्र लिखितं विविधं साधिराण्यकारदशविधा समयक्रियाणां ७ यकार

एतद्विधं च त्वमाणा लक्षणेनेति विप्रमाणा विप्रतिपन्नमरणं साधयेति
 र्थः वकाणहानक्रपादीनां ग्रहणं यद्यपि सर्वत्रैतानि प्रमाणानि तथाप्यु
 विवादे ह्येषा मेव त्रयाणां साक्षीत्यशरंगमिदं न स्यात्ति विशेषनिर्देशः
 नैस्तु लिखितादिद्वारे वसिष्ठपागमकाकं नैव गृहादिव साक्षी हेमक
 भावान्तः॥ न एव गुपादां न किंतु सर्वोक्तायाश्चकारेणेवेति॥ एषा च
 लावला माह हह स्पतिः॥ अनुमानाद्वरः शास्त्री साक्षिभ्यो लिखितं गुरु
 अमाह तात्रिपुरुषी भुक्तिरेव गरीपसी॥ अनुमानं सधरावसाक्षी चामर
 देवेत॥ अमाह तलेख्यभोग्यं प्रमाणं विपुरुषमिति॥ दुष्टं तिमिरं नुमा
 व्यवहारकाल एव सा पूर्वज्ञेन सर्वदेति दुर्वलः साक्षी स्वजीवनावधी

ततो वलवान् लिखितभोगोत्त्रिपूरुषमिति ततो पिवलवन्नराविति एषां च
समवाये वलावलमारुकात्मायनः क्रियानदैवकीप्रोक्ताविद्यमानेषु सा
क्षिषुः॥ लेख्ये वसतिवादेशु न सादित्वाः अत्राह ते त्रिपूरुषे भ
गे लेख्यो न सादित्वा इति। तत्रादित्यमपि न एषा मयत्तमातावेदिन आन्यत्त
ममुच्यते इति योगिस्मरणात्॥ तथैषां विषयविशेषवलवन्नामप्याह स
एव। वाक्पुरुषे च भूमौ च दिव्यं न परिकल्पयेत्॥ दत्ता दत्ते च भूत्या नो स्वा
मिनां निर्माणे सति॥ किञ्चादीनां संबंधे कीत्वा धनमनिच्छति घूते समा
कुर्ये चैव विवादे समुपस्थिते॥ सादित्वाः साधुनं प्रोक्तं न दिव्यं न वलेख्य
कं॥ एग श्रेणी गरादीनां या स्थितिः परिकीर्तिता॥ तस्यास्तु साधुनं

लेख्यं नदिभ्यं न च साक्षिणः प्रक्तांतसाहस्रे वदि पारुष्यं दंडावि को न लोहने पुन
 र्येषु साक्षिणो दिव्यमेव चेति ॥ एतेन वा क्यारुष्ये दिव्यनिषेधः साक्षिसम्भावविष
 य इति ॥ अथाधर्मणस्य प्रतिदानविधिमाह ॥ स साक्षिकमात्रं स साक्षिकमेव द
 द्यात् ॥ २४ ॥ यदरां सपक्षमात्रं गृहीतेन साक्षिकमेव दद्यात् ॥ अत्रापत्रप्रतिपत्ति
 माहः लिखितार्थप्रविष्टो लिखितां पारयेत् ॥ २५ ॥ लिखितप्रासावये अत्र
 तिलिखितार्थो गृहीतमृमणानस्मिन्नुत्तमरां प्रविष्टे सति तल्लिखितमृमण
 पत्रं पारयेच्छिद्यात् ॥ भागशो अत्रादा ने पत्रासन्निधाने च कथं मित्यत्र आ
 ह ॥ असमग्रदा ने लेख्यासन्निधाने चोत्तमरां ॥ लिखितं दद्यात् ॥ २६ ॥ यदि प
 त्रलिखितमृमणमेकदा सर्वदा तु पत्रं न भागशो दीयते पत्रं च देशां नरा

स्थिता असन्निहितं न दोषमसंभवावनाधिगतो ज्ञानभागस्तत्समर्पकं स्वलि
खितं पत्रमभूमणो यदद्यात् ॥ लेख्या संनिधानो ज्ञानसंनिधानेन सैव पृथक्
लिखेदियुक्तं भवति ॥ यथा ह योगीश्वरः ॥ लेख्य स्पष्टे भिलिखेदन्नादन्तरिको
धने ॥ धनो चोपगतं दद्यात् ॥ बृहस्पतिरिति तमिति ॥ दोषात्प्यादुक्तमर्णो रान
दलेखने तु नारदः ॥ यदि वा नोपरिनिषेहृतिना चोदितो पितृभूतकस्यैव ब्रह्म
नतथैव अणिकस्पतदिति चकारात्समग्रदानेपिलेख्या संनिधाने पत्रांतरमे
वोक्तमर्णो दद्यात् ॥ यथा ह योगीश्वरः ॥ दत्तार्णो पादयेत्लेख्यं शुद्धे वा नुकारयेदि
ति ॥ अणोपकरणे कर्त्तृकालौ दर्शयति ॥ धनग्राहिणी प्रेते प्रवृजिते हि दश
सप्ताः प्रवासिते वा ननु त्रयोर्धनं देयं ॥ २० ॥ धनमृणोत्तद्ग्राहिणी पित्र रिपिनाम

२४३ १ देवाप्रेते मृते प्रवृत्ति ते संयस्ते हि रशा हि रशाः सुता हि रशाः विशन्ति समा
रिण प्रवृत्ति ते देशांतरं गतैवान्तरधनग्राहिष्वे पुत्राः पौत्राश्च तैस्तद्वनमृतां देयं
वृत्तेनापौत्रत्वेन निमित्तेन प्रेततोक्त्या जीवतो धनग्राहिरा एव प्रथमं मृगापक
राधिकारो दर्शितः तदभावे पुत्रपौत्रयोस्तत्रापि प्रथमं पुत्रस्य तदभावे पौत्र
निक्रमः प्रेतत्वादिकं वा सामर्थ्योपलक्षणां ॥ यथा ह कात्यायनः व्याधितो नात्र
ज्ञानान्नथादीर्घप्रवासिनां ॥ अत्रामेव विधुं पुत्रान् जीवतामपि दापयेदिति
र्षप्रवासश्चिरप्रस्थानं ॥ एथ कूपरिगरा ननु कालविशेषविधिमतिप्रत्य
त्रप्रेते कालविशेषमाह कात्यायनः न प्राप्तव्यवहारेण पितृपुत्रे क्वचित्
काले तु विधिमादेयं वशेषुर्नैकैश्च ॥ व्यवहारज्ञानकालमाह नारदः

भस्त्रेः सदृशो ज्ञेयश्चाष्टमाहत्सराष्टिभ्युः। वालश्चाशोऽशाहूर्धात्पौगंडश्चेति।
कथ्यते॥ परतो व्यवहारः। स्वतंत्रं पितराह्वयति। प्रवृत्तिनेष्वप्यमेव कालस्य
समापत्तः॥ प्रोषिते तु विंशतिवर्षाणां ति॥ धनग्राही तिसामान्योपादानेन वि
तृव्यजेष्वभ्रात्रोरपि ग्रहणं। पथाह्वयः। नार्वाकसंवत्सरादिं शासितरिपो वि
तेभ्युतः॥ अरां दद्यात्पितर्येवाज्येष्टेभ्यस्तर्पय्यापिवेति॥ वाशब्दाज्जासंधादिग्रह
णं पथाह्वयस्य तिः सान्निध्येऽपि पितुः पुत्रैश्च अरां देवं विभावितं॥ जासंध्याति
तो नृत्तत्तपि अत्र आदिरोगिनाः पुत्रमौत्रैरिति हं हूव हूवचनाभ्यां सर्वे विभक्तै
र्वापथांशं संभूय वा प्रधानभूतेन वा देयमिति गम्यते॥ तच्चाग्रे वक्ष्यति। पुत्रपौ
त्रैरिति सामान्यनिर्देशात्सर्वेषां मुख्यगौरा पुत्रपौत्राणां ग्रहणं। तथा च न

१४४ १६॥ ईष्टं निपित्तः पुत्रान्वार्य हेतोर्धनः स्तनः। उत्तमर्णधमर्णो भोमामयं मोक्षपि
 षति॥ पतस्तनः स्वतः परतः संभूतान् उत्तमानां देवविपित्तरां मूणानि अथमा
 नामनुष्णानामूणानि॥ सामान्यनिर्देशेपि क्लीबादि व्यतिरिक्तानामिव ध्येयः
 अणानुदापयेत्पुत्रं यदि स्यान्निरूपद्वयः। द्विविणार्हश्च धुर्यश्च नाथादाययेत्सु
 मिकात्पापनस्मरणान्॥ निरूपद्वयः स्त्रेयापदोपरहितः द्विविणार्हः संस्य
 साध्याश्च मांतररहितः धुर्यः कुरुं वभरणशक्त्यवपुत्रपौत्रयोरपि क्लाराविशो
 वेपि प्राकारविशेषमाहृहस्यतिः। अणमाक्षीपचरित्रं पुत्रैर्देयं विभावि
 तं॥ येनामहस्यं देयमदेयं तत्सुतस्यति॥ समं हृदिरहितं तत्सुतस्य प्रपो
 त्स्य अणत्रयसमावायेकममप्याहस्यवापि अमेवाग्रतो देयं पश्चादात्मोपमे

वच। तपो। येनामहं पूर्वदेवमेवमृणंसदेति। पुत्रापोत्रैरिति वचवचनाम्यपोत्रादि
धितिप्रसंगे प्रवादमाह॥ नातः परमनीशुमिः॥ २८॥ अतः पुत्रपोत्रयोः परंप्रपो
त्रादिभिः प्रपितामहादित्कतमृणामनितुभिर्नदयो। अनितुवचनादित्कपादेयं
न नियमेन यथाह नारदः॥ कुमारव्याह जं प्राप्तपुत्रैर्पुन्यरासुहृजंदधुः येनामहं
पोत्रस्तच्चतुर्थान्निवर्तनरति। ननु प्रापोत्रोक्तं नरघादिमुक्तं नहि पुत्रपो
त्राभावे कोदघादित्यत आह। सपुत्रस्य वाप्यपुत्रस्य वा अकथ्यग्राही अरणंदपा
त्॥ २८॥ दादा॥ नहीपादिपुत्रसभ्दावैपुत्रभावे वात्राकथ्यग्राही स्वामिसंबंधे
नेव यत्स्वीभवति तत्तत्तत्॥ दापातदुहतीति अकथ्यग्राही सनदीपमृणंदपा
त्॥ वाशब्दाभावाद्दशपोत्रयोर्ग्रहणं नतश्चापमर्थः दापानर्हपुत्रपोत्रसभ्द।

पुत्रपौत्राभावेवाश्रानंतरः सपिंडाद्यस्तत्तत्स्थधनं भवेदिति न्यायेन योपः प्रत्या-
 सन्न तपावदीपमृक्यंगृहीयान्न तदीपमृणंदद्यादिति ॥ एवं अप्रमासन्नोभावेप-
 रिप्रपौत्रौपि अक्यंगृहीयान्न दातृक्यंग्राहत्वेनैव रणं दायान्न प्रपौत्रेन नित्ति सि-
 द्धः तदिह अक्यंग्राहोभावेकोरपादित्या तन्नाह ॥ निर्हूनस्पृहीग्राही ॥ ३० परि-
 पनाभावे अक्यंग्राही नास्ति तादायोपदीयां स्त्रीपंभापात्वेन स्वीकरोत सदीप-
 मृणंदद्यात् सपुत्रस्य काप्यपुत्रस्येत्पुत्राण्यनुवर्त्तते ॥ पथारुनारदः अधनस्य ह-
 पुत्रस्य मृतस्यैवेति पः स्त्रियं अणं बोद्धुः ॥ समजने सैव चास्पधनं स्पृजमिति ॥
 निर्हूनं निपमस्त्रीमात्रपाहिणोऽष्टणादाने सिद्धे साधनसापत्त्या स्त्रीग्राहिण-
 स्तरं गपि कन्यापै नैव तत्ति सद्दयथारुसरव ॥ पातु सप्तधनैव स्त्रीग्राहिण-

माह॥ अतमास्वेरिणीनां प्राप्रथमावपुनर्भुवा॥ सापत्तावाप्यमाश्रयेत्। सोऽप्या
दृष्टं भन्तुरुत्सस्तजेद्वा तथैव नामिति॥ नारदस्त्वमपि स्वीयाहियामाह॥ अत
स्वेरिणीनां प्राप्रथमावपुनर्भुवा॥ अणंतपोः पतिकृतं दद्यात्सुते समश्कृतं
अंतिमा प्राप्ता कीनातवाहमित्पुपगतावा॥ प्रथमा अदत्तपोनिः पुनर्भुः दूरे च
डिकादि विषयं पथाह कात्यायनः निर्द्वैतैरनपुमैस्तं कृतं पछोडिकादिभिः त
णामुपभोक्तानुदद्यात्तदणमेव हिति॥ आदिशब्दाद्वापशे लूपरजवी व्याधानं
ग्राहणं॥ अथीनत्वन्निकत्वात्॥ पृथगपि न द्वितीयाश्रयाधीनां क्वचिद्वाजां परिश्रम
तिनिषेधाद्वा सत्परादि विदेन संभवति तथाप्यतिक्ता तनिषेधेषु ते षपि न्यापस
प्पादिदमेवावधेयं॥ अविज्ञैः कृतं मरणमप्यविमन्त्रैर्देन देयमिति वत्पतितस्या

वादमाह। नस्त्रीपतिपुत्रकृतं॥३१॥ पत्माह नमृणंस्त्रीभार्गनदापात्पुत्रेण कृतमृणं
 स्त्रीमातानदद्यात्। अगृहीतधानाचेत्॥ गृहीतधाना नुदद्यादेव। पथाह नारदः द
 द्यादपुत्राविधवानिपुक्तावाप्तुमर्षुना। यासाताह कथंमादद्यात्तो अकथमृणं
 ततइति। अत्ररिक्थ्यर्णयोरविनाभावाप्रदर्शनादहत्पमाणोस्त्रीपुत्रकृतर्णदाननि
 वेधेपिपतिपित्रादीनामगृहीतधनत्वमेवेति। मन्त्रंयामपतिनया अप्रतिपन्नाम
 स्त्रीमदद्यात्॥ प्रतिपन्नंस्त्रिपादेयनामस्त्रीदानुमर्हतीति। योगिस्मरणात्॥
 यत्प्रतिपन्नायतिरिक्तं अस्यापवादमाह कामायनः मन्त्रं कामेन पाभन्ती उक्ता
 पमृणं तयाः अप्रपन्नापिसादाप्याधनेपपाश्रितस्त्रियेति। नस्त्रीकृतं पतिपु
 ३२। पिताजनकः पुत्रकृतमृणं दद्यात्॥ स्त्रिपाभार्पणमात्रावकृतमृणं पतिपु

नदद्यात्॥ भक्त्यर्थं कृतं विना। पश्चाद्वासापनः देयं भार्या कृतं मृगं भर्त्रा पुत्रेण
मात्रकं॥ भक्त्याथैव कृतं पत्न्या तस्याभिधाया गते दशमिति न पिता पुत्रकृतं॥ ३३॥
पिता जनकः पुत्रकृतं मृगं दद्यात्॥ अनुमोदितं विना। पश्चाद्दत्तं हस्यतिः। अरण्यं पु
त्रकृतं पित्रा सोऽयं परं अनुमोदितं। श्रुतं श्रोत्रे न वा दद्यान्नामथादातुमर्हतीति। नारसो
पि पितुरेव नियोगो ह्यकुटुंबकारणाय वा कृतं वा पक्ष्णं कृच्छ्रे दद्यात्पुत्रस्य तपि
तेति। अत्र वाक्पत्रयेऽपि कुटुंबार्थात् न इति वक्तव्यं कुटुंबार्थं कृतं चेत्तत्सर्वं शेषता
त्॥ अतएव योगीश्वरः। न यो विमतिः पुत्राभ्यां न पुत्राणां कृतं पिता। दद्यात्ते कुटुंब
र्थान्नापत्तिः स्वीकृतं तथेति। पुनरप्युक्तं पकरणं कृतं कालो दर्शयतिः। अ
विभक्तैः कृतं मृगं पक्षिणं सदद्यात्॥ ३४॥ अविभक्तैः। पितृव्यभावापि भिः।

कुटुंबार्थे पदरां कृतं तत्रैषां मध्ये पस्तिरेत्सदद्यात् ॥ पश्चाद् नारदः ॥ पितृव्येण विभक्तं
 न भ्रात्रा चार्थे पदरां कृतं मात्रा वाप्यनुरुवाये दधुस्तत्त्वमृ विध्यन इति । अत्रापि
 धनग्राहिणि प्रेते मृज्ज्जिते प्रापिते वेति ३ इत्येव । पश्चाद् योगीश्वरः ॥ अविभक्तं
 कुटुंबार्थे पदरां कृतं भवेत् ॥ दधुस्तद्विध्यनः प्रेते प्रोषिते वा कुटुंबिनीति ॥
 यद्यप्येतदविभक्तेषु पुत्रैषु पितृसंभवतीत्यग्रेन नेन योनिरुक्तं तथापि तेषां मुत्र
 सत्र एव विभागविभागयोः प्रकारविशेषाश्चानादिदं पितृव्यादि त्रव्यादिषु
 वावतिष्ठति इति मंतव्यं ॥ पदुक्तं पुत्रपौत्रैश्चारां देयमिति तत्र विभागविभागयोः
 प्रकारविशेषमाह ॥ पौत्रकर्मणामविभक्तानां भ्रातरां च । ३५ । विभागात्प्रा
 पित्रा कृतं मृगामविभक्तानां पुत्राणां भ्रातरां च कारासौत्राणां च संभ्रयदे

भवति। गुणप्रधानभावे तु प्रधानभूत एव दधानः। अविभागः संसर्गस्याप्युपल-
लांतेन विभक्तौ संश्रयिनि तत्पुत्रादाविद्यमाने स सर्वविभक्तौ संश्रयि वा पुत्रादि।
ति। विभागे नापि पुत्रार्थधनयोः पुत्रस्तत्वापगमात्। तर्हि विभक्तिः संश्रयि पुत्राद्यभा-
वे वैतृकमूलांको दद्यादित्यत आह। विभक्तश्च दद्यात्पुत्रं नुरुपमं शं ३६। विभक्ताः पु-
त्राः पौत्राश्च विभागा नंतरपित्रा पितामहे न वा कृत्तरसो पाकरणी वेदा पा नुरुपमं
शंदयुः अपमपि संधिः समानजातीयानां समं विजातीयानां च विषममं शं वक्ष्यति
ब्राह्मणी पुत्रश्चतुरोऽणानां दद्यादित्यादिना। न द नुरुपेण अणं शमपि ददः यथा
ह नारदः अत ऊर्ध्वपितुः पुत्राः अणंदयुर्यथा शतः अविभक्ता विभक्ता वा पस्त-
वो हरे हुरमिति। इदं च विभक्तपितृधनाभावे तत्सम्भावे तु तत एव। न ह्यणापा

करणकार्यः पश्चात्कालात्पुनः पित्रोर्विद्यमाने तु न च पुत्रो धनं हरेत् ॥ देयं न ह्यनिके इ
 वं मृते गृह्णात्कदाप्यत इति । मृते गृह्णात्कदाप्यत इत्यस्यायमर्थः विभक्त्यस्य धित्वं
 दाविभागानंतरो मन्त्रः संभ्रष्टी वा पुत्रो स्तित दास एव न ह्यन गृहीत्वा तदरां दयात्
 दुभयाभावे विभक्तेषु पक्षे न ह्यन गृह्णात्स तद्वनं हरां दयात् न भावे तु पुत्रत्वे न पौत्र
 त्वे नैव दद्यादिति । पुत्रा पौत्र समवाये तु पुत्रा एवा दधुर्ना पौत्रा पित्र भावे तु दात
 व्यमृतां पौत्रेण पत्नित इति कालात्पत्नीयात् । अविभक्ताश्चोत्तिरतो शपकल्प
 तिल्यापे नैव दधुः न स्त्री कृतं पति पुत्रा विमस्या पवादमाह । गोपाशौं डिक शैल
 वरजक वा पास्त्रीणां पतिर्दद्यात् ॥ ३० गोपश्चाभीरः शोडिकः श्रुतकारः शैल
 षो नटः रजको वस्त्राणां रजकः व्याधौ मृगपुः एतेषां श्री । मिपत्तं तमरां त

सांपत्तिः पुत्रो वादपात्रः॥ तदधीनत्वं त्रित्वात्॥ यथाह पोगीश्वरः गोपसोडिकशेखरः
जकव्यापयोषितां॥ जरां दद्यात्पत्तिस्तु सांपत्त्याद्वा त्रित्वादाश्रयेति पस्मान् त्वहस्य
नित्तदाश्रयेति॥ हेतुमपदेशादनेपितैलिकारपस्त्रपां नत्तिकास्तेपि स्त्रीकन
मृणां रघुः कुटुंबार्थं विनापि॥ तस्य कुटुंबार्थं कृतं चेत्तन्नेनैव देयं तस्य वत्समानत्वात् नरा
वनभाषा कृतं एतिरित्यनुत्तन्नौ नारदः असत्र जकव्याधा गोपसोडिकयोषितां चैव
हितमराहेतिः कुटुंबं तदाश्रयमिति कुटुंबार्थातिरेकेण त्वस्य मृणां रघुगोवाह
त्तन्निजीविनोपायः धारिण्यदिः न स्त्रीपत्तिपुत्रकृतमिति प्रतिषेधत्रयस्य प्रति
प्रसवमाह॥ वाक्यप्रतिपन्ननादेयं कस्यचित्॥ ३२८ पेषां स्त्र्यादीनामृणां कृतं मि
तिप्रतिननिषिद्धं तेषां सर्वेषामपि स्वयं वावा प्रतिपन्नमंगीकृतं चेदहो मदेमृणां रास्य

१४५ तितराश्रयेपंनकिंनुदेपमेवेत्तर्चः। अथथाहयोगीश्वरः। प्रतिपन्नंस्त्रिपादयापमाव
सहयत्कृतं। स्वपंक्तंनमृणंवपिनामस्त्रीरातुमर्हतीति॥स्त्रिपेसुपलक्षणां॥नारे
पंपसकसचिदतिसामान्यामिधानात्॥तथावकासायनः॥अरण्यपुत्रकृतंनपिजान
देपमितिधर्मवित्॥देपंप्रति॥श्रुतंनपस्याघश्चस्पादनुवृत्तिंनमिति॥प्रतिश्रुतंन
तिप्रसवांतरमाह॥कुटुंबार्थेकृतंन॥३८॥पह्णंकुटुंबवरभरणार्थेकृतंनरप
देपंनकसचित्सर्वेस्पापिदेपमित्यर्थः॥अतएवयोगीश्वरः॥पोषिततिपुत्राभ्यांनपु
राकृतंनपिना॥दण्घाहतेकुटुंबार्थान्नापतिः॥स्त्रीकृतंनयेति॥तदहस्यतिरपि
नयभ्रातरपुत्रस्त्रीदारशिष्यानुजीविभिः॥पद्महानंकुटुंबार्थेनद्रोदातुमर्हती
ति॥अत्रैवविशेषांतरमाहभनुः॥गृहीतायदिनष्टः॥स्नानुटुवार्थेकृतोमयः॥

नयं वांधवैस्तस्यान् प्रविभक्तेरपि स्वतः इति। वांधवैः पुत्रादिभिः स्वव। पथां शतशः
चकारात्कन्याविवाहाद्यर्थं कृतं च कुटुंबार्थं मशक्तेन गृहीते व्यापिते तथा। उपलब्ध
वनिमित्तं च विवादापत्कृतं तु तन्। कन्याविवाहिकं वैवर्षेयं प्रेतकार्येषु पत्कृतं। एतत्कृतं
प्रदातव्यं कुटुंबेन कृतं विभोः। प्रेतकार्येषु पत्कृतं एतत्सर्वं प्रदातव्यं कुटुंबेन कृतं
प्रभो। प्रेषितं समनेनापि कुटुंबार्थं मृगीकृतं। दाशश्रीमान् शिष्ये वरिषा सुत्रेण
भृगुरिति कृता वधिकाम कृतं स हि माह। योगहीन्वा जरा सर्वस्वो दास्यामीति सा
माकं। नरपालो भूतपश्चात्तथा स हि मवाप्नुयात्॥६०॥ सर्वमृगां हिरण्यं धान्यादि
हीन्वा स्वः परस्वो वेत्तादि कृतं वधौ सामकं सममेव दास्यामीति। प्रतिज्ञा पृषश्चात्त्रो
भादिना कृतं वधौ नरधात्समदेव ध्येष पथा तिहिना हि कशतादि क्रमेण ज्ञात्वा

द्विमाप्रुपाहयात्॥ अनेन कृतावधपगमेयस्याविहिता द्विर्भवतीति बोधितं धन
 प्रयोगे हो विसहेत्॥ प्रतिभूराविश्वविश्वंमहेत्॥ द्वावत्र प्रतिभूरापि रेवेति नारदस्म
 रणात्॥ तत्राधिनिर्हृषितः सांप्रतं प्रतिभून्निर्हृष्यन्तो॥ दर्शने प्रमये दाने प्रतिभावं
 विधीयते॥ आपौ नुवितये दाप्यावितरस्य शुता अपि॥ ४९ प्रतिभवति तत्कार्यं तद्
 द्ववतीति प्रतिभूः तस्य भावः॥ तस्याभावः प्रतिभावं विश्वा सांर्थं पुरुषांतरे सोमस
 समरा इति पावत॥ पुरुषविशेषं चाह कान्तायमः॥ स्वामिराशत्रुस्वामिपितृकृतनिर
 दूरे इति भाषि शस्त्रि वयमिनेष्टि कत्रलचारिराजकार्यव्यापतेवानप्रस्थसंया
 सिदं उधनदानशक्ता विज्ञाता विभक्ताश्च न प्रतिभूयोग्राह्यारति तत्रिषु विषयेषु
 विधीयते दर्शने प्रमये दाने चेति॥ यथा दर्शनापेक्षाया महमेतैर्दर्शयिष्यामी

महिस्वासेनास्मैधनं दीपतां। नापंत्यावंचयिष्यंतीति। यथायं न ददाति न दाहमेव द
ष्टव्यमीति। तु शब्दाहृतिद्रव्यार्पणोपि यथाहृत्तहस्यतिः दर्शने प्रत्यवेदाने रुग्णि
द्रव्यार्पणो न तथा। चतुःप्रकारः प्रतिभुः शास्त्रे हृद्यो मनोविभिः आहं को दर्शयामी
ति सापुरेषोषणेन वीजः॥ दाताहमेतद्विराममर्पयाम्यपरोवदेदिनि। अरिना दत्तं
वंधकं वा अहं ता प्रापयिष्यामीति॥ यावदेता चतुर्थः प्रतिभुरित्यर्थः दानस्य स्वद
यविषयपत्तादर्पणस्य वारिणं रत्नद्रव्यादिविषयपत्ताभेदे नोपन्यासः व्यासोपि।
लेख्ये ह्येवेदिव्ये वा दानप्रत्यपदर्शने॥ गृहीतबंधोपस्थाने रुग्णिद्रव्यार्पणो न
द्युतिलेख्यरणादिपत्रं कृतं कार्यं गृहमित्यादिदिव्यविप्रतिपन्नार्थसाधनं॥
दिव्यसाक्षिपत्रादिशेषव्याख्यानं एतानि पत्रादीनि मया प्रकारपित्वा रेपानीति

कोभुपुग छतिस्त्रोपिप्रतिभूर्यां इति शेषः तत्राधो दर्शनप्रत्यपप्रतिभुवोपित्तये
 दर्शनेप्रत्यपेवाभ्याभ्युत्तेप्रस्तुतमर्थंराज्ञादाणौ। तथाचनारदः अणिषुपिप्र
 तिकुर्वत्सुप्रत्यपेवाथंहापिते॥ प्रतिभूस्तुअरांरुधादनुपस्यापपंस्तदेति। अ
 प्रतिकरणांवेचनेपादारिमेणामरणोनवा॥ पथाहवात्मापनः॥ कालेप्रतीतेप्र
 तिभूर्यदिनंमेवदर्शयेत्॥ सतमर्थंप्रदाप्यः स्यान्नरैश्चैवंविधीयतइति। इतरस्य
 दानप्रतिभुवोरभावेस्वामिनोदानवैतथ्येष्मुताआपिदाप्याः। आपाविमुप
 क्रम्यंमइतिवक्तव्ये पदिनरशाब्दोपादानंतरदयरावादिप्रतिभुवोरपि शु
 न्नादाप्याइत्येवमर्थः तथाचहहस्यति। आपौतुवित्तयेदाणौतन्कालावेदिनं
 धनं॥ उन्नरौतुविसवादेतौविनातन्मुनौतयेति। उन्नरौदानार्पणप्रतिभु

वौ। व्यासोपि दानावा दप्रतिभुवौ दामौ ननु त्रको नयेति नष्टस्यासन्नेषणा पव
लमाह कात्यायनः नष्टस्यान्नेषणार्थं नुदां पपक्षत्रयं परं। यद्यशो दर्शयेत्तत्र मो
क्तव्यः प्रतिभूर्ध्वोदिनि। पक्षप्रपमितितद्देशकालानुरूपकालोपक्षतरां। न
थाचक्षुहस्यति॥ नष्टस्यान्नेषणोक्तान्नेदधास्यप्रतिभुवेधनी। देशानुरूपतः पक्षे म
संसाहं मथापिवेति॥ अथपिवेत्तनेन त्रिपक्षापेकोपिकलोभिह्नः इतरस्म
ना अपि श्मनेन पूर्वयोः श्रुतानदायाः श्रुतं पथाह योगीश्वरः दर्शनप्रतिभूर्ध्व
त्रमृतः प्राप्तपिकोपिवा। नतस्तु नात्रां दधुदानावपः स्थिनइति। व्यासोपि
विप्रमपलेस्यदिम्बदर्शनेवाक्तते सति त्रारां दयाः प्रतिभुवः पुत्रेतेषावनद
पपेदिनिगृहीतबंधकपोक्ततपोरपि श्रुतादयाः गृहीतावेधधूंयं च दर्शनेस्य

स्थितो भवेत् ॥ विनापित्राधनात्तस्मादाप्यः स्माहुरां शुन इति ॥ दर्शनं प्रत्ययापुपलद
 र्णां विनापित्राधने ज्योषिते वैतथ्यः ॥ सुता इत्यनेन पौत्रान दाप्या ॥ पथाह ह्यसः ॥ अणं
 पेतामहं पौत्राः प्रतिव्याभोगं शुनः ॥ समंदपालत्सु नौ तु ननु दाप्या विनिनिश्चय
 इति ॥ सुतः समं हृदि रहितमित्यर्थः तपोः पुत्रपौत्रपौत्रपौत्रपौत्रो कुटुंबार्थं प्रति
 भाव्यायां त्वर्णयः यात्रा मम गृहीतपुनो न दाप्यो ॥ प्रतिभू सुतस्या हृदि कदा
 नविधानात् प्रतिभुवस हृदि कदा न गम्यते ॥ तथा च काम्यायनः एव ह्यप्राप्य वि
 ना दाप्योपस्तु हृदये ॥ प्रोषिते तत्सुतः सर्वे पत्रशं नु रमे सममिति सर्वं सत्तु
 कं ॥ समं भूत्रमात्रकं ॥ अस्यापवादमाह काम्यायनः खादको विन्नर्हना स्या
 प्रको विन्नवान् यदि ॥ मूलं तस्या भवेद्द्वेपेन हृदि संनुमर्हतीति ॥ खादको य

राः लागुकः प्रतिभूः। अविज्ञावानिति पदछेदः उभयोर्निपनत्वे मूलमेव देयमित्यु-
पधात् नैके प्रतिभुवस्तदा कथमित्यत आह॥ वहवश्चेत्प्रतिभुवोरपुस्तैर्धं यथाह-
तं। अथेति शेषिते त्वेषु धनिकः छंदतः क्रिया। ४२। यद्येकस्मिन्प्रयोगे हो वहवो-
प्रतिभुवो भवन्ति। तदा ते यथा कृतमहमेतावदहमेतावदर्थो सामीति स्वस्वाभ्युपग-
मर्थे रघुः। सप्तमं स्यादश्रुतिवादिनिमापात्। यदानुशमांशतथा विषमांशतया-
वाश्रथो न विशोषितः संश्लेषोऽपि वा प्रत्येकं अभ्युपगतस्य दानेषु प्रतिभुषु धनि-
छंदतः धनिके छपा क्रिया र्थादानं भवति। पस्मादिछेत्तस्माद् नृपादिमर्थ-
तदभावे तत्सु तादपीत्यर्थः यथाह कात्यायनः एकछायाप्रविशनां दायोपस्त-
त्रहृशते प्रोषिते तत्सु नः सर्वेषु त्रंशं तु मते सममिति एव प्रतिभावं निर्णी-

प्रप्रतिभूरत्तस्वप्रतिविधानमाह। यमर्थप्रतिभूरदद्यात्तुनिकेनोपपीडितः ज्ञात्वा कसं
 प्रतिभुवेद्विगुणं दानुनहंतीति। ४३ पद्व्यं धनिकेनोपपीडितः प्रतिभूरदद्यात्तुनिकेनोपपीडितः
 एतौ कौधं मरणस्तस्मै प्रतिभुवेद्विपत्तौ नंतरद्विपगुणं दद्याद्यथाह कात्यायनः।
 प्रतिभाचं नुपोदद्यात्पीडितः प्रतिभाचितः त्रिपत्तामरतः सोऽर्थद्विगुणं लब्ध्वा मरं
 ति। पीडित इति वचनादपीडितापसममेहृदेयं॥ अथाह सरव॥ यस्मार्थे यन्नाय
 ह तन्न विधिनाभ्यर्थ्यते ननु॥ साहसिभिर्भो विज्ञेनैव प्रतिलसत्समाप्नुयादिति। त्रिपाश
 मरत इति वचनादावेन्नि न सममेवेति चेद्वि काचमन्कृतं रदमपि जनराजसम
 भूतं दत्तं। पीतिभूरपितो यत्तु प्र काशं धनिना धनं द्विगुणं प्रति दानम्यमुशि के स्त
 तभूभू वेदिति योगीश्वरराज॥ दापितो राज्ञा प्र काशं जनसमदं हे गुणपपरव

रूपलक्षणं यथाह योगीश्वरः संततिः स्त्रीपुंशुषेधवधाम्यत्रिगुणामेव च। वस्त्रचतुर्गु
प्रोक्तं रसश्चाष्टगुणं स्तथेति। प्रतिपाद्यावलापे रं इमाह पितामहः। यो यस्य प्रतिभू भूत
मिथ्या चैवानुगच्छति॥ अधनिकस्य धनं दापो रज्ञा रं डेन तत्समं॥ कुर्याच्चैत्प्रतिभूव
दञ्जरिणा कां धेयिना सह॥ सोपसगुर्न स्तदा रं प्रो वि वा द हि गुणं रं म मिति सोपस
सकुटुंब॥ इति श्रीममहाराजा श्रीवसिष्ठवंशावतंसः श्रीकोऽप नाप कात्मज
श्रीतमसा नायकाय कापरनामधेय श्रीकेशव नायक प्रोत्सहित श्रीवाराणासी
वासिधर्माधिकारि श्रीशामपंडितात्मज श्रीनंदं पंडितकृतो विसुस्मृतिवित्तन
श्रीमत्पां वैजयं त्याषष्ठो ध्यायः षष्ठाध्याये प्रतिपन्नार्थसाधनाय प्रमीनत्रयमुप
म्यस्तं स्तिखितसाहिराः समक्रियाचेति तद्द्वारात्मानाध्यायात्रयं क्रमेण रभते।

त्रसप्तमे लेख्ये निरूपयति ॥ अथ लेख्यं त्रिविधं ॥ १ ॥ अथैतदधिकारः यदुक्तं लिखि-
 तं प्रमाणमिति तत्र त्रिविधमिति अर्थः यद्यप्यनेकविधमिदं विषयभेदात् तत्रापि संग्रा-
 हकोणाधि त्रैविध्या त्रिविधं यथा हस्त हस्तमिति ॥ राज्ञस्तेष्वंस्थाने कृतं स्वरस्तलि-
 खितं तथा ॥ लेख्यं तु त्रिविधं ॥ प्रोक्तं भिन्नं तद्गुहा पुनः भागदानं त्रयैराधिसं-
 विहृतं स्वसंज्ञाणादिभिः । सम्यक्पालौ किंकलेष्वं त्रिविधं राजसाशनमिति ॥
 सम्यक्पुपलक्षणं राजपुनैव तु भेदं मष्टे भेदं तु लौकिकमिति स्मरणं । न-
 नादिशब्देन जापपत्रं शुद्धपत्रं सीमपि गृह्यते त्रिविधं शासनपत्रपरिहारेण ।
 अतएव तेन सह चतुर्विधमाह वसिष्ठः शासनं प्रथमा ज्ञेयं जपपत्रं तथाप-
 योक्तं प्रज्ञापनापत्रं राजपत्रं चतुर्विधमिति ॥ ताविधा आह ॥ राजसादि-

ससादिकं समाहितं च ॥ २ ॥ राजा साक्षी पचक्षु मारणप्रकारेण यस्मिन् तद्राजसादि
कं राजसादिकं प्रथममुपयासः । प्रमाणान्तिशयत्वात् नायपथाह व्यासः । स्वह
स्तकाज्जनपदं तस्मान् नृपशासनं । प्रमाणोत्तरमिह हि व्यावहारिकमागतं । मि
तिप्रमाणोत्तरं सुरोत्तरं मृतिः । शयितं प्रमाणमित्यर्थः । नृपकृतं शासनं चेत्पथो व
क्तव्यः । शासनस्य एव गभिधानात् ॥ स्वहस्ताकृताज्जनपदेवल्लवत् ॥ तस्माद्वा
जकीयं तस्माच्छासनमिति । तत्राद्यं व्यावृत्ते ॥ राजाधिकरणोत्तं निपुक्तकाप
स्य कृतं तदंधकारचिह्नं राजसादिकं ॥ ३ ॥ राजोपिकरणं राजशमातस्य
तेन राजाभिपुक्तोपः । कायस्यः तेन कृतं तस्यां सभायां पोते ध्ये प्राप्तिवाक्यस्य
कारचिह्नेन पुक्तं तद्राजसादिकं राजामुद्राकरणेन साक्षी पस्मिन् तद्राजसादि

कं। पयाहना २४॥ राज्ञाः स्वरहस्तसंयुक्तं ते द्राजसाहिकं स्वमुद्राचिह्नितं तथोरा
 जकीपं स्मृतं लेख्यं सर्वेषु रथेषु साक्षि मरिचि ॥ हिनीये व्याचरे। पत्रकचनपे
 नकेन विह्विखितं साक्षिभिः। स्वरहस्तविह्वितं स साहिकं। ४॥ पत्रकचनेन
 नेन राजसभापात्रनिपमस्तेन गृहस्थादीनां गृहादिष्वपि न भवति येन केन विरि
 त्पमेण जनिपुक्तकायस्यास्यानिपमस्तेन तद्वेनापि कृतं न भवति साक्षिभिः।
 स्वरहस्तेनाहममुक्तसाक्षी मानेन विह्वितं तत्समाहिकं ॥ तद्विधिमाह ॥ याज्ञवल्क्य
 पकश्चिरथो विस्नातः स्वरहस्तानुपरस्परं लेख्यं तु साक्षि मन्त्रायेन स्मिन्प्रापित
 पूर्वकः। समामासन दहो हन्। मम जातिस्वगोत्रके ॥ सत्रस्वचारिकमात्मीयपि
 त्तरणमादिविह्वितं। समामर्थे ज्ञानी नाम स्वरहस्तेन निवेशयेत्। मन्त्रमेमुकपुत्र

स्यपदत्रोपरिलेखितं। साक्षिणाश्चस्वरहस्तो नपितृनामकपर्वक॥ अत्राहममुकः साक्षि
लिखेपुरितुनेसमाः उभयाभापितनेननपासमुकश्चनुनालिखितंमुमुको॥ नेति
लेखकोतेननोलिखेदिनि॥ तृतीयं व्याचष्टे॥ स्वरहस्तलिखितमसाक्षिक॥ ५॥ य
धमरो नस्वरहस्तो नैवलिखितं तदसाक्षिकमपि प्रमाणां विनापि साक्षिभिर्लेख्यं स्वर
हस्तलिखितं नुपन॥ तत्प्रमाणां स्मृतं सर्वमिति योगिस्मरणात् नः तस्याप्रामाण्ये
बीजमाह॥ तद्वलाकारितमप्रमाणां॥ ६॥ तच्चैहलेनोपाधिना वाकारितदा अप्र
माणां। नलोपधित्कता नृत्त इति योगिस्मरणात्॥ विविधस्योप्यप्रमाणापे बीजमा
ह॥ उपधित्कताश्च सर्व एव॥ ७॥ उपधिना छलेन कृता सर्व एव लेख्य अप्रमाणां।
चकारान्मन्त्रादित्कतं च। यथाह नारदः मन्त्राभिपुक्तं श्रीबालवलाकारत्कतं नुपन

नदप्रमाणं लिखितं मयोपाधित्तं नयेति ॥ ससाहिक स्याप्य प्रामाण्यवीजमो
 दूषितकर्मदुष्टं सासंकितं ससाहिकमपि ॥ ददूषितालोभादिरेनुभिर्वादिनाक
 मद्रष्टोवोपादिकर्मभिर्येस्वपवे वदुष्टास्माहशोः साहिकभिर्यद्वित्तं नत्ससादि
 कमप्याप्रमाणं ॥ यथाहत्तरस्यतिः ॥ दूषितोगर्हितः सातीयवैकोविनिवेष्टितः
 कूरलैख्यं नुत्तम्प्राहलैखकोचापि माहशान्तिर्किञ्च ॥ नाहविधेन लेखकेन
 लिखितं च ॥ २५ ॥ नादग्विधेन चीदिमादूषितेन स्वपदुष्टेन च लेखकेन यस्ति
 खितं नदप्रमाणं ॥ चकाराह्निकादिरोवेणाप्यप्रमाणं यथाहकात्यायन
 सास्वपदुष्टेन च लेखकेन दोषाभवेदुष्टं पत्रं वै लेखकस्य वा ॥ धनिकस्यापि वा
 रोवाज्ञथाधारिणकस्यवेति ॥ धनिकादेदोषोदुष्टाशयत्वं ॥ किञ्च ॥ स्त्रीवाल

स्वन्मानो नमत्तभीतताडितकृतं च ॥ १॥ स्त्रीजातिमात्रं गोपशोडिकादिस्त्रीव्यतिरे
केन बालाशोडशाहर्षाः जीवतोः पुत्रोऽश्वत्थं त्रयोदासादिः मत्तो मदनो पद्मच
रा ॥ उन्मत्तो ग्राहादिना ॥ भीतो राजादिभ्यः ताडितः ॥ काशादिना ॥ पीडितः ॥ इति पाठे
निग्रहादिनेत्यर्थः ॥ एतैः कृतं लिखितमप्रमारां ॥ तत्र स्त्री बालदासानामस्वातंत्र्या
स्वातंत्र्येण कृतमप्रमारां स्वामिसमंसा कृतं प्रमारां मेव च कारावासस्थितानो
च पथा हत हस्यति ॥ उन्मत्तजडबालानां राजभीतप्रवासिनां अप्रगल्भे ॥ अपात्रा
नां लेख्यहा निमवा प्रयादिति ॥ तस्मिन्कीदृशं तन्मारापित्तं आह ॥ देशाचारविरु
द्धं यत्कापि कृतमलं तन्मारा मलुत्तु कमाहारं मप्रमारां ॥ ११॥ यस्मिन् देशे येन प्र
कारेण स्वहस्तेन परहस्तेन बालेख्यं विपनेन तत्र या कृतं देशाचारविरुद्धं पथाह

नारदः लेख्यं नुवि विधेते पस्व हस्ता मक्तं तया ॥ असादिमत्सादिमच्चसिद्धि
देशास्थितेस्तयोरिति चक्रं स एमपि कृतस्य प्रक्रांतस्य प्रविश्याधानरा
नादे लंहरा मुद्गारोपस्मितह्यक्ताधिकृतलहरां यन्त्राधिविधिलहराणि
तिपादे व्यक्तस्य एमाधिविधेरार्थः करणस्य लहरां गोपभोग्य कृतकालाक्त
नकालादिपस्मिन्निर्मयः क्रमोर्थां नां पदानां च पौवपियर्प्य अक्षराणि वर
क्रमश्चाक्षराणि च क्रमाक्षराणि न लुप्त क्रमाक्षराणि पस्मिन् तदलुप्त क्र
माक्षरं तदेव त्वभूतं लिखितं प्रमाणं ॥ नात्र राजशासनवृत्त्या युशब्द निपम
स्तेन प्रातिवका देशभावपापिनस्सिद्धिः देशचारविरोधान् ॥ पदानेव विधे
तदं प्रमाणमिति यथा देवसिद्धं ॥ यथा ह कात्यायनः देशचारविरुद्धं पत्सां र्ग्य

क्रमवर्जितं। कृतमस्वामिनापचसाधयतीति। संदिग्धेलेख्येति। योपायः
माह॥ वरौ श्वनत्त कृतैश्चिह्नैः परत्रैरेव च पुक्तिभिः संदिग्धं साधयेत्। लेख्यं न घु
क्तिप्रतिस्पदैः तैः १२॥ यत्तु कूटमकूटं चेति लेख्यं संदिग्धं न॥ न तत्र कृतैर्वरौ नि
लिखितेऽप्यत्रादरैः। न कृतैश्चिह्नैः श्रीकारादिभिः न कृतैः पत्रैः पत्रांमनरैश्वाह
रसादृश्यनिरुपरो न पुक्तिभिस्तच्चैरनयोरेवं विधौ व्यवहारे स्मिन्ने शोस्मिकाले सं
भाव्यतश्चादिभिस्तथा न स्मिन्ने पापुक्ते यो लिखनपरिपायस्तस्मात्सांप्रतिरूपिना
निसहृशतिलिखनातिनैश्च साधयेत्॥ एतश्च साहिरहितस्वरहस्तलिखित
पत्रसंदेहे द्रष्टव्यं। त्रिणि स्वपरिपायस्तस्मात्सांप्रतिरूपिना निसहृशतिलिखनातिनै
श्च साधयेत्। हस्तसंदेहे जीवतो वा मृतस्यावा। न त्वहस्तकृतैर्यैः पत्रैस्तलेख्य

१५८ निर्णयपरिस्मरणम्॥ इदानीमप्युक्तं तस्य साक्षिकपत्रसंदेहे नीर्णयमाह। पत्रार्थः
धनिको वापि साक्षी वा लेखकोपि वा॥ मिपत्तेन तत्र न ह्येवं तत्स्वहस्तेः प्रसाध
वेत्त। १३। पत्रमुच्चारणी। अथ मरणो धनिक उक्तमर्थः साक्षी वत्समागो लेखकः
पूर्वोक्तो वा मिपत्तेन तत्र न ह्येवं तत्स्वहस्तेः मृतं मे मुक्तपुत्रस्य अत्राह ममुकाः साक्षी
लिखितं तस्य मुक्तेनेति तत्स्वहस्ता लिखितैः पत्रान्तरे वनिक्तं तैस्न ह्ये
वं तत्र प्रसाधपेष्टो धवेत्त। पत्रपुत्रमरणो धमरणोरेकस्मिन्पत्रे तत्स्वहस्ता
द्वयसंभवस्तथापि धनी वोपगंतं दद्यात्स्वहस्तापरिविद्धि न मिति धनिकोपि।
लिखनसंभवात् निर्णयपापोपादानमिति न दोषः यथाह कात्यायनः अथ
पंचतमापन्नो लेखकः सहसादिभिः तत्स्वहस्तादिभिस्तेषां विमुक्तं

संशय इति ॥ इति श्रीमन्महाराजाधिराजवसिष्ठवंशावतंसं श्रीकोट्यनापकाम
श्रीतन्मसानापकपरनामधेयश्रीकेशवनापकप्रोत्साहितश्रीवाराणसीवार्ति
धर्माधिकारिश्रीरामपंडितात्मजनंदपंडितकृतो श्रीविष्णुस्मृतिवित्तनो श्रीम
वैजयंत्यसंज्ञासप्तमोऽध्यायः ॥ लेख्यं निरूपितं संस्त्रमेष्टमे सादिरागो निरूपयति तत्र वि
हिता संभवे प्रतिबिम्बवज्रे पिरानापासादिरागो वक्तुं प्रतिजानीते अथ सा
राः १ अथेति धरावधानदानापुप्रतिज्ञानत्रापुनवेत्ता माराणो घुराजादिषु सा
विरुद्धत्वा मिधानेन सादिधर्माणां कर्मणानि हेष्टता प्रष्टव्यता नातत्र तत्र सि
द्धेः प्रः त्वेकानिषधो रूयते ॥ सवतत्र तत्र वचने स्पष्टपिष्यते ॥ असादिना प्रयो
कनिमित्तवहुत्वेन वहुवचनं ॥ यथा ह नारदः असत्त्वसापि हि शास्त्रेषु दुष्टं

144 विधौ बुधैः वचनाहोषतोभेदोत्सपमुन्नेर्मन्तांतरः श्रोत्रिपाद्यावचनतः स्तेनाय
दोषदर्शनात्॥ भिदादिप्रतिप्रतिस्माद्विषादेपत्रसादिराणां॥ स्वपमुक्तिस्त्वनिनि
ष्टः स्वपमुक्तैः प्रपौवदेत्॥ मृतांतरो र्थिनिप्रतेमुम्बुं आविनाहते॥ श्रोत्रिपास
पसाह्वहापेवप्रवृजितादपः प्रसादिरास्तेवचनात्रात्रहेतुरुदाहनः स्तेनाः
रसिकाः श्वंशः कितवाधवधकास्तथा॥ असादिरास्तेदुष्टनातेषुसमंन
यते॥ सादिरां लिखितानां वनिर्हिष्टानाववादिनाः तेषामेकोमथावादीभे
सर्वेनसादिराः स्वपमुक्तिरनिर्हिष्टः स्वपमेवैप्रपौवदेत्॥ एवीमुन्तः सशास
षुनसादित्वमहीति॥ योर्थः श्रोत्रपित्तमः सान्निस्मिन्नसतिवार्थिनि॥ वृ
नहृदनुसादित्वमिमसात्तामृतांतरति॥ यस्मिन्नर्थेपससादित्वमुद्गात

येनस्मिन्नर्थेनस्वाश्रावितरवार्थिविमुक्तेकुत्रार्थेसादित्वंवदस्मिन्सादीस्रम्
परंतुमुमूर्षुश्चाश्रावितादनेमूमूर्षुणापित्रादिनायेश्राविता।पुत्रादीनामस्मिन्
र्थेत्सत्मीसादिराश्रितत्रनुतेपिभवेति।तानेतानसादिराःसंहिष्याह।नरा
जश्रोश्चिपप्रजीततचित्तभवतश्चरपराधीनस्त्रीवालसाहसितित्तुद्धमन्नोन्म
न्नाभिशलपतिततत्तत्तुक्तगर्जव्यसानरागांधाः॥२॥रजामहीपति॥राजगृहण
तनुषस्याप्पुपलक्षणां।कुहकःप्रतवसिततत्तत्तुक्तोरजपुरुषइतिनारदस्मरणा
द॥ननुग्रामश्वप्राद्विवाकश्चराजाचव्यवहारिरांगनृपेपश्यतितत्कार्यं
सादिराःसमुदाहृताइतिनारदेनराजपुरुषपौरपिसादित्ववचनात्कथंराज्ञो
ग्रसोदित्वमनैनोच्यते॥सत्तानश्रोत्रिपोनमिगस्थोनसंगेभ्योविनिर्गतइति॥

तदेतदनुपदंष्ट्रपिष्णते। तस्माद्युञ्जसाक्षिणः कर्तव्यास्तत्र राजराजपुरुषं
 तिरिक्त्वा रतिनिर्गोलिनोर्थः। इदमप्यसत्तणमिनि कार्या राजगामिनितुराज
 दपोपि साक्षिण रतिनक्त्वापि विरोधः। श्रोत्रिपाश्रुधापने कक्षतपाः प्रव्रजित
 संख्यासिमः किं तवायुजकारिणः। तत्कराश्वोराः पराधीनारसाद्याः स्त्रीज
 निमात्रेण। वालश्रावोपुशान्॥ साहसिकास्त्रे विधसाहसकारी अतिदृ
 द्धोः शीतस्थे वपस्को लुप्तस्मृतिश्चैदं लुप्तस्मृतिस्तसादौ वा स्मृत्यपेक्ष
 हि साहित्यमाहुः शास्त्रविदो जनाः॥ पश्य नो परतातु द्विस्मृतिश्चोत्रे च नि
 मशः। सुदीर्घेण पिका लेन सुसादी सादृश्यमर्हता निनारदस्मरणान्॥
 गमन्तो मदनीयद्वयेणः उन्मत्तो वाताहिनः अभिशक्तो महापातकाति

ना। पतिनोत्र स्वरूपादिनात्तु ह्युदात्तस्यापि पासात्ताभ्यामात्रं पीडितः अस्
नीपितमरणादिभ्यः सन्नवा॥ मृगपोषेष्टादशाष्टपन्नवान्ता रागो विषयाभिलाष
स्तेनांधाविस्मृतामकरणीया। श्मेजे असादिराः बहुवचनात्पित्राविवदमान
दीनांग्रहणं। पथारुशेखः। पित्राविवदमान गुरुकुलवासिपरिव्राजकवानप्रस
न्नग्रंथा असादिरा इति। ननु सान्ते प्रकम्पनिषेधवचनराजादीनां साहित्यमे
गमपत्नीचेत्॥ न॥ संहितराजादिसाहित्यविषेधेऽप्यपत्नौ व्यवहृता सा
हित्यनिषेधा। नोचिन्मात्र। न २५। त्वेसाहित्यवचनाप्रतिज्ञांतरानुपपत्तेः किंचाति
पुमित्रार्थसंबन्धिविकर्मिदृष्टदोषसहापाश्च। ३। रिपुरमित्रो मित्रं सुहृत्। अ
र्थसंबन्धे विवादविषयार्थसंबन्धाविकामां लोकवेदाविरुद्धकर्मासन्नाः ह

२२ हीषो ह्यष्टमिष्ठावचनः सहापोर्भत्तादिः चकारादमेपि। पथाह कात्यायन
 नहुत्तिजोविनोपेचनत्वेचाहितकारिणः। नहंधुसुहरोभत्ता आसात्तेसुरसा
 साह्तिरा इति। एतेन साह्तिराः किंच। अनिर्दिष्टस्तसाह्तिनेपश्चोपेसत्रया
 त्। ४। पुः पुनः साह्तिनेनानिर्दिष्टरावाहन्तीमुपेसत्रपासोपिनसाह्ती। चक
 रादनाहतादिगृहणः। पथाह कात्यायनः पः साह्तीनेचनिर्दिष्टरावाहन्तीनाहतादि
 पिचोदिनः वृषान्मिष्येतिन अवादेप्रासोपिनराधमरतिविवदितसंख्यात
 नापपरिशेषमाह। एक आसाह्ती॥ ५॥ एकश्चकारादोवासाह्तिरो। पथाह
 साह्तिताधिकारेनारदः पुमेकाश्चोत्रीपाचारनीहीनन्तीवकुशीलवारदि
 पुमंहो। एकः प्रसिद्धः। प्रतिज्ञाताकान्निषधवाक्काचनत्रोनुचत्ता अनि

देष्टाकर्तृव्यसाहित्यसिद्धावपि पुनरासाहित्यवचने प्रत्ययानिषेधाया अनेन चै-
काह्यो निषेधेनात्रिप्रभृतयः साक्षिणो भवन्तीत्युक्ता भवति । यथा ह्यहस्पतिः । न च
सप्तपंचवास्पुश्ववारः अयडववा ॥ उभौ वाश्रोत्रिः ॥ यौ चातो नैकं पृच्छेत्कदाचने-
ति । उक्तवत्तमाणापो द्वौ षगुणापोः क्वचिदपवादमाह ॥ स्तेपसाहासवाग्दंडपारु-
ष्यसंग्रहणेषु साक्षिणो न परीक्ष्याः ६ ॥ स्तेपादीत्युक्तलक्षणानि तेषु साक्षिणो गुण-
दोषे न परीक्षणीयाः यथा तथा भूताः साक्षिणो भवन्ते वा । परंतु वालादीनुपल-
भ्यमानहृदयोषाचिन्ता ॥ यथा ह्यारदः ॥ असाक्षिणोपो निर्दिष्टा ॥ दास नैक-
त्रिकादयः ॥ कार्यगौरवमासाद्य भवंपुस्तोपि साक्षिणः तेषामपि न वालं स्याने-
को न घ्नी न कूटकृत ॥ न वीथवो न वाराजिर्न पुस्तोसाह्यमन्यथा ॥ वालोक्षामा

दसात्माः स्त्रीपापाभासावकुटक्लृप्तः॥ नवांधवोनवाराजि॥ विम्वपूर्वांधवास्ते
 हाहैरनिघातनादरिरितिसाक्षिवचनापप्रतिजानीते॥ अथ साक्षिराः॥ ७॥
 बहुचवनमेकादशत्वाभिप्रायेण॥ एकादशावधः साक्षीणास्ते रथोमनी विमि
 क्ततः पंचविधस्तेषां षड्विधोक्तत उच्यते॥ लिखितः स्मारितश्चैव पृष्टमिति
 एव च॥ गूढं श्रोत्ररसादावहेयः पंचविधा कृतः अकृतः॥ षड्विधस्तेषामुनिभि
 परिकीर्तितः॥ ग्रामश्च प्रविवाकश्च राजावच्यवहारिणः॥ कार्येषु धिक्कृतो यस्य
 दधिना भरितश्च पः कुल्याः कुलविवादेषु विज्ञेयास्तेपि साक्षिरा रति॥ ते च य
 थाजातिपथावर्गवकार्याः पथाहयोगीश्वरः पथाजातियथाचरणं सर्वे स्
 वैमुवास्मन्ता इति॥ मन्त्ररपि॥ स्त्रीणां साक्षिपः कुपुंरन्ता नामंभयो नयरति

साक्षिगुणानाह॥ कुलजातत्रविज्ञसंपन्नापनस्तपस्विनः पुत्रिणोधर्मज्ञा अधी
पानासप्तवतं स्त्रेविष्वद्व्याश्च॥ कुलजादुरार्यवोरुरुत्तमाः तत्रमाचारविज्ञ
धनं वनाभां संपन्नाः यस्तानो महाकृतप्रपोक्तास्तपस्विनः कृष्णचंद्रावणा
दिततारा॥ पुत्रिणः पुत्रपौत्राद्यन्विताः धर्मज्ञाधर्मशास्त्रज्ञाः अधीपानाप्रनुष्ठ
न्नवेदाध्ययनाः॥ सप्तवतः सप्तवचनशीलास्त्रेविष्वद्व्यास्त्रीभीविस्नुनि
पुराणमतपः॥ अकारह्यानाशीलादीनांग्रहणं॥ तपस्विनोदालशीलारति
योगिस्मरणात्॥ एकश्चासाक्षीव्यस्मापवादमाह॥ अभिरितगुणसंपन्नस
मपानुमतएकोपि॥ अभिरितैः कुलजन्मादिभिर्गुरोः॥ संपन्नोपद्यभाभ्याम
र्थिप्रत्यर्थेभ्यामप्युपागम्यतेतदारकोपिशब्दाहवपिसाक्षिणोभवर्तः॥ अन्यैने

कहिनीषेपस्याभिरितगुरागोभापातुमतिहीनविषपत्तमाविष्कृतांशुस्यापुवा
 द्माहृत्तहस्यतिः। छनकः खटिकाग्राहीकार्यमत्यगन्तस्तथा। एकएवप्रमाणं
 सोपोधदस्तथैवचलिस्वितोदौतथोगूढोत्रिवनुषंवल्लेखिताश्निः॥
 कात्यापनोपि॥ सस्त्रानपेनपमरपंतनैर्नैवविभविपेन॥ एकएकप्रमाणं
 सविचारेनत्रकीर्त्तिनश्निः॥ खटिकाग्राहीलेखाकर्त्तापत्रारुदौह्रावपिसा
 दितोभावनः अमेनुअवराणवापेनस्वर्गाकारदिनापनुः। लादिचुरितंत
 द्विगारेसएवसादीमर्थः। नानेनात्सादिरागः कोनिदिशोदिमतम्याह। ह
 पोर्विवदमानपोपस्यएवकारस्तस्यसादिरागः प्रहृमाः १० अरादा नारिषु
 योहोविवदेनेमदीयमृगंधारसौयसीमेकोनाहंथासामीमपरस्तत्रयोमदी

पंधारायसीनिब्रूतेसर्ववादीसर्वपक्षीवादीतस्यसाक्षिणःप्रथमाःअपमाभिसे
धिः॥मदीपमृगांधारपक्षीसुक्तेचतुर्विधतत्ररंसमवतीसुक्तेतत्रानेनमिथोत्ररे
सर्ववादिनःसाक्षिणःप्रथमाःअपमाभिसे॥इदानींप्राप्तापकारणोक्तौतन्निदृष्ट
रमाह॥आधर्मेकार्यवशाद्यवसर्वपक्षस्यभवेतत्रप्रतिवादिनोपि११॥पत्रसर्वप
क्षस्यअरणाधर्मिणोस्यकार्यवशात्प्रतिदानादिवशात्प्राप्तापवशात्प्राध
र्म्यमपरीभावोसाध्यताभवति॥तत्रप्रतिवादिनोपिसाक्षिणः॥प्रथमाःअपम
र्थःपत्रप्रतिवादासम्भवात्प्राप्तापवशात्प्राधर्म्यमपरीभावोसाध्यताभवति॥तत्रप्रतिवादिन
तदितिचोत्ररेददतिनत्रसर्वपक्षोधारणाभिपोगोपरीभवतिनत्रप्रतिवादिनए
वप्रमाणोपपत्त्यासोभावःप्रतिज्ञावदिद्वार॥पद्यपिपूर्ववादिनोपिधारणाभिपो

कृतेभाववादिनां तथापि प्राश्नापकारणोक्तिः भांतस्यासाध्यानापादनेन प्रमा
 णानपेक्षरान्नतदुपमासः अथ चेदं वाक्यवपमेवं। आख्येयं॥ तपथापत्रो
 भाभ्यामेकमेव हेतुप्रतिग्रहेण लज्जायुगपदागमपरस्परं विप्रतिपद्युते ममेदं
 ममेदमिति तत्र कायप्रमाणोपमासश्चेत आह। रूपोर्विवदमानयो रिति।
 पस्पृश्वं वा दोषोदं सर्वलक्ष्मिति प्रतिज्ञातस्य साक्षिणः प्रष्टव्याः न पुनर्य
 एवं निवेदयतीति पदापुनरप्याह त्रुपात्सत्यमनेन सर्वलक्ष्मपरं तस्मैव
 कीत्वा तव नैव मम संदत्तामीति तत्र कार्यवशात्तथैकपक्षे शास्त्रे पक्षस्या
 धर्मे विवकापेरासत्यानापागमादसाध्यानाभवति। तदा प्रतिवादिनः कीत्वा
 दत्तस्य प्रतिग्रहवादिनः साक्षिणः प्रष्टव्याः अपि स्वधारणेन सैवेति। पथाहपं

गीश्वरः साक्षिप्रभपतः सत्सु साक्षिराः पूर्ववादिनः पूर्वपक्षे धरीभूते भवं सुत्तरव
दिन इति पक्षमिति तद्वरापामस्य वाक्यस्येदमेवाव्याप्तं धनदोषो प्रतिग्रहे
तद्वत्तने न न गनार्थान्वात्पुनरुक्ता मिति विंशं साक्ष्यानुकल्पं न हि पंचाह ॥ ३
हि साक्षिरामृतो ह्ये शागते वा तदमिहित ॥ श्रोतारः प्रमाणं ॥ १२ ॥ पोपस्मि
न्निवादे सभ्यसमक्षं साक्षित्वे नो हि शेषमत्रार्थं साक्षीति सचेत्सभ्यपत्रात्मा
गेवमृतो देशांतरं वा गतस्तदा नैनं साक्षिरामिहितं प्रकृतार्थानुबंधिपदा
कृतं तस्य श्रोतारः प्रमाणं प्रमाणात्वेन निद्देशः एवं चोत्तरसाक्षिरा इति च
हि पक्षे यथा हस्तहस्यतिः ॥ यत्र साक्षीदिशं गच्छन्मुखां यथाक्रमं ॥ अनसंश्र
वये ननु विद्या उत्तरसाक्षिरामिति ॥ साक्षिचमिति किमिति तत्र आह ॥ सम

तददर्शनात्साक्षी अवगच्छात् ॥ १३ ॥ यो निष्पद्यमाना विपां दाने विक्रपादिका सम
 तं पश्यति पो वा विपा कर्त्तव्यो विपां मपे दं दत्ते विक्री तं वे मादिका श्रुतो नि
 ससाक्षी ति ॥ सम तददर्शनात्साक्ष्य अवगच्छात् वै व सिध्यती ति मु नु स्म रणा त
 वा शब्दः प्रमाणां तरेण अनुभव गमपत्तिः । पाथ या ह नारदः संदिधे पु नु का ये
 पु नु पो र्ति व दं मा न पोः ह ए श्रु तानु भू तत्वा त्सा क्षि भ्यो म न्न द र्शन मि ति ह रं
 प्र स तरेण । अतं ग्रं थि प्राप्तां थि सा क्षा दि वा क्यैः । अ नु भू तं अ नु मा नो प म
 ना म्मा सा क्षि मिः सा स्यं क थं दे प मि म त ग्रा ह ॥ सा क्षि ण अ स तै र्प तै ॥ १४ ॥
 सा क्षि णा स म व च ने न दो ष भा जो न भ वि ति । स तै न श्रु तै वा क्य मि ति स्म र
 न ॥ पु नु स्वर्गः स म व च ने वि षये न र क र ति गो त म वा क्य त दा स म व च न नि

मिन्नैर्वोपाजितसक्तननाशाभावेनजमस्वर्गप्रतिपादनपरंमनुसात्साम्यव
चनजमस्वर्गप्रतिपादकं। तथासन्निभस्वाकाप्पतपाग्रवचनेदोषप्रवृत्ता
नुपपत्तेः पृथारुसरव। अग्रवचनेमथावचनेचदोषिरांसुरिति॥ पद्यपिसंभ
पादिति। सामास्यवाक्यात्पृथग्भूतंसात्संभवादिनिवचनंप्रयोजनान्तरं
विनानपर्यवस्यति। तथापिसामास्यप्रयोजनस्यैवविषयविशेषेणातिशयः क
ल्योनुस्वर्गो गौरवात्काप्पत्वापत्तेश्चेत्यांस्मान्नावन॥ समग्रवचनस्यैवविषय
पवादमाह॥ वरिणानांपुत्रवधुस्तत्रान्नतेनः। १५ वराश्विनारुणापातस्या
मास्नेद्विधंतेपेषांतेवरिणोव्राह्मणस्तत्रविरुद्धास्तेषांपुत्रसमग्रवचने
वधोभवति। तत्र साक्षिणो नृवत्तवनेनरूपंनदोषभाजोनेमवन्तिपरंनुपा

पसोवधं विना। पथाह गौतमः। नानृतवचने दोषो जीवने च त्ररधी नंतनु पापी प
 सो जीवन्मिति॥ पापी पसव्या प्रचुत्तस्वपेत्तनृतवने न दोष इति न किं न
 दोष एव। नस्मान्न वसत्यमेव वक्तव्यमिति सर्थः बहवस्तु मेवं ते ह ते पस्मिन् च सं
 धरे। नस्मि श्ते न दोषो स्ति पातकं नो पपातकं मिति महाभारतान्। वरिं प
 दे प्राणिमात्रो पलक्षणां वधपदे व संकक्षांतरो पलक्षणां। नथा वक्तव्ये वा प्र
 णात्पपे विवो हे व सर्वज्ञानिवधात्पपो मर्मरपमिप्रहृते वप्रपुक्तसम्प्राभ
 वेदिति। सर्वेषां प्राणिनां वधे ज्ञानी नां चात्पपे विस्मवे जानिभ्रश इति पावा
 देभिपो ज्ञं। अथ या गो वधादा वनृतं भाषणा प्रसंगेन गो वधा यत्तेः। मर्मरि
 टं कर्मो दोषाभिप्रहृते उपायमानो। इति नानृतं न वदेदित्वैकसामान्यवच

साहस्रं तान् नृत्तं वदेदित्यपरं विशेषवचनं तत्र विशेषवचनं निर्विहमन्तवचनमा
रात्राभ्यनुत्तानं सामास्यनिषेधात्तिक्रमजम्ः प्रमत्वा यस्तकथं न श्येदित्यत आ
ह ॥ तस्माच्च प्राप कूष्माण्डो मिहिजोग्निं जुहुपात् ॥ १६ ॥ तस्यानृतवचनजम् प्रमत्वा
पस्य पावनापपरिहाराप कूष्माण्डो मिर्षदेवा देवा हेऽनमित्यादिभिर्नामिर्बोधनो
पनोक्तरीत्या ज्यमग्नौ जुहुपापात् ॥ कूष्माडीग्रहरां वारुरापदैवतसामस्तस्व
नचरुरागमप्युपलक्षरां ॥ पथारुमनुः ॥ कूष्माण्डैर्वपि जुहुपाह्नमग्नौ पथा
विविधिः ॥ उदित्यवावावारुरापान् च नार्दैवतैर्न चेति ॥ उद्भूतमं वरुरापानां शमा
पोहेष्टमपोभुवश्च ॥ योगीश्वरोऽपि वरिणोऽतिवधोऽपत्रतत्र साहस्यनृत्तं वदेत्
तस्यावनापनिवपिश्चरुः स्मारस्वतो हि जैरिति ॥ हिजग्रहरो न हि जानुलो

पात्रपिगृह्यतेः श्रद्धाप्रपञ्चिन्नांतरमाह॥ १०॥ श्रद्धाकारिकंगोदशकस्य
 ग्रासदधाना॥ १०॥ श्रद्धाश्रद्धुक्तविषयेननेवेदन्तिनरादशभोगोभ्यएकस्मिन्
 हनिन्सिजनकंवासादिग्रासदधाना॥ श्रद्धागृह्यप्रतिलोमजानामप्युप
 लक्षणां॥ श्रद्धाग्रातुलवर्मणाः सर्वेष्वं सजाः स्मृता इति स्मरणान्॥ कुठसा
 हिलक्षणा माह॥ स्वभावविकृतौ मुखवर्णाविनाशे श्च संवत्स्रस्योपेचक
 रसाहिविधाना॥ १८॥ स्वभावेन न भयादिना वा विकृतिस्तस्यो सत्त्वा कृ
 साहिरां विधाना॥ सा च त्रिविधा कार्या की वा विकी मानसी चेति॥ तत्र कोपि
 की विकृतिमुखवर्णावेवाशो मुखवर्णस्य सारजिकस्य विनाशो मया
 भावः श्यामताश्चेतानावा॥ वाचिनी विकृतिरसंवत्स्रस्योपेचकस्य